

Петро М'ЯСОЇД

ТЕОРІЯ В ІСТОРИЧНОМУ ПОСТУПІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ

Petro MYASOID

THEORY IN THE HISTORICAL PROGRESS OF PSYCHOLOGICAL COGNITION

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.036>

УДК: 167/168 : 159.901

“Психіка становить собою своєрідний спосіб самовідображення світу”.
(Володимир Роменець)

“Той, хто досліджує історію, є ідентичним тому, хто її створює”.
(Вільгельм Дільтей)

“Розум людський ніколи не зупиниться на подвійному поясненні.
Це невикорінне прагнення людського розуму привело
до визнання єдності всього існуючого, до монізму”.
(Олександр Лазурський)

Постановка проблеми. Окреслюючи предметне поле теоретичної психології, А. В. Фурман відзначає, що А. В. Петровський і М. Г. Ярошевський, у книзі, присвяченій обґрунтуванню цієї дисципліни, “не висвітлюють фундаментальні питання розвитку теорії у її поліаспектній, багатопараметричній мозаїці”, саму ж теорію розуміють класично, що унеможливує її розгляд у “постнекласичному вимірі” (Фурман, 2019б, с. 11). Теоретичну психологію вони називають “саморефлексією” науки, “теорією теорій”, “місцем зустрічі теорій”, “інструментом пізнання” як системи категорій, що відкриває шлях “інтеграції психології” (Петровський, Ярошевський, 2003, с. 7, 34).

Чому теорія психології глибокого змісту не може бути місцем зустрічі теорій, теорією теорій, інструментом пізнання? Хіба вона не утілює намагання автора подати психологію як певну систему знань? Чому позначена теоріями історія психологічної думки не є

поступом теоретичної психології? Зрештою, яке відношення має ця дисципліна до того, що називають практичною психологією?

Актуальність дослідження. Ідея теоретичної психології як системи категорій проговорюється у першому розділі книги, складеному А. В. Петровським у співавторстві з В. А. Петровським, та неважко побачити: це ідея “Історії психології” М. Г. Ярошевського, де він характеризує *категорії* (образ, мотив, дія, спілкування, особистість), *пояснювальні принципи* (детермінізму, системності, розвитку), *ключові проблеми* (психофізична, психофізіологічна, психогностична) *психології* (Ярошевський, 1985). Здійснюється “історична реконструкція психологічного пізнання”, “рефлексія над психологічною думкою”, досліджується “надсвідоме” у мисленні вченого, стверджується, що науковим у психології є тільки детерміністичне пояснення й що саме зміна його історичних форм (передмеханістичний,

механістичний, біологічний, біопсихічний, соціопсихічний детермінізм) утримує в собі логіку історії психології. Ці позиції М. Г. Ярошевський викладає у третьому, складеному ним, розділі “Теоретической психологии”. Книгу “Теоретическая психология” утворюють різномірні тексти. У другому розділі книги А. В. Петровський і В. А. Петровський за “схемою сходження від абстрактного до конкретного” збільшують кількість виділених М. Г. Ярошевським категорій до 35 і подають їх як систему, що охоплює психічну реальність у зв'язках із “психосферою”, утвореною природою і соціумом. Система категорій оголошується “принципом побудови психології як цілісної галузі знань”, що слугує “інтеграції і розвитку часткових психологічних досліджень” (Петровський, Ярошевський, 2003, с. 35). *Про пояснювальні принципи та проблеми психології не згадується*¹. До інтеграції справа не доходить, а розвитком стає удосконалена версія системи категорій і твердження, що саме таким чином утілюється ідея теоретичної психології як “теорії теорій” (Петровський, Петровський, 2014; Petrovsky, Petrovsky, 2018). *Сходження від абстрактного до конкретного завершується абстрактним*. Йдеться про відображення психічної реальності в категоріальних структурах мислення, питання про природу і сутність цієї реальності навіть не ставиться. *Зміст поняття теоретична психологія вихолощується*.

В. Д. Балін розуміє теоретичну психологію як дисципліну, в якій би знайшли місце фундаментальні питання сучасної психології, й також вважає, що вона покликана слугувати інструментом інтеграції психології. Складові цієї дисципліни – методологічна, міждисциплінарна, генетична. Перша складова включає в себе категорії, закони, принципи, теорії психології, організацію психологічного дослідження та інтерпретацію його результатів. Другий належить забезпечити синтез знань про людину шляхом застосування існуючих підходів, інструментів інтеграції знань, узагальнення досягнень наукових шкіл та математи-

зації психології. Третя складова має охопити різні аспекти й закони розвитку психіки і свідомості. Має постати “логічна конструкція, яка упорядковувала б накопичений матеріал й робила його осяжним” (Балін, 2012, с. 7). *Теоретична психологія постає дисципліною майбутнього*.

Програму принципово іншого змісту розгортає Т. Тео: теоретична психологія – “епістемологічний проєкт”, завдання якого – подолати орієнтацію психології на природознавство та точні науки. Предмет теоретичної психології – суб’єктивність, вона “закладена в історії, суспільстві, культурі”, її дослідження передбачає виокремлення “одиночки”, звертання до мистецтва, усіх людинознавчих наук, до питань онтології, гносеології, етики, естетики. Необхідно розкрити співвідношення поняття суб’єктивності з іншими поняттями психології, долучаючи дані і кількісних, і якісних досліджень. Теорія суб’єктивності “залишається неповною”, та саме вона дає змогу інтегрувати знання про психологію людини, важливі для вирішення проблем суспільної практики, а здобутки філософії дають підставу сподіватись на вирішення цього завдання в майбутньому (Тео, 2015, 2017). У певних моментах (психологія – гуманітарна дисципліна філософського змісту, культурологічний, міждисциплінарний підхід до проблеми людини) програма теоретичної психології Т. Тео узгоджується зі спрямуванням творчості В. А. Роменця (див.: Академік..., 2016), та вона не досягає стадії реалізації (див.: Тео, 2018). *Як і в попередніх версіях теоретичної психології, мовиться про не існуюче*.

Версії теоретичної психології об’єднує неприйняття стану, в якому перебуває психологічна наука, та завдання вибудувати логічну конструкцію, яка охоплювала б предмет цієї науки, утримувала в собі можливість вирішення її проблем і виводила на якісно новий рівень розвитку. Версії суттєво відрізняються, жодна не доводиться до стадії реалізації, узяті разом, вони тільки підтверджують: *складність психічної реальності з необхідністю зумов-*

¹ У тексті психолога об’єктивуються властивий йому спосіб мислення. О. М. Ткаченко у дослідженні, виконаному під керівництвом М. Г. Ярошевського, суттєво поглиблює ідею провідних категорій, пояснювальних принципів та ключових проблем психології (Ткаченко, 1979). М. Г. Ярошевський був і науковим консультантом О. М. Ткаченка при написанні ним докторської дисертації, де зроблені наступні кроки (Ткаченко, 1982), проте на ці дослідження він жодного разу не посилається. В теорію перспектив Д. Канемана і А. Тверського, що пояснює процес прийняття людиною рішень, Д. Канеман по смерті А. Тверського вводить поняття про інтуїтивну і дискурсивну системи цього процесу й цим порушує її будову (Кононович, М’ясоїд, 2019). З’ясовується, що перша є домінуючою у Д. Канемана, а друга – у А. Тверського (Кононович, М’ясоїд, 2020). *Проблема індивідуальних відмінностей у психології – це і проблема відмінностей між психологами* (Kononovych, Myasoid, 2020).

лює розмаїття пояснень її природи та сутності. Будь-яка спроба створити щось на кшталт теорії теорій, позбавлена реального, зумовленого проблемою природи психічного, змісту. *Поставлене завдання не має розв'язку.*

Мега дослідження: з огляду на теорії психічного, наповнити поняття теоретична психологія конкретним – історико-логіко-психологічним – змістом.

Авторська ідея. А. В. Петровський і М. Г. Ярошевський вважають безперспективними пошуки одиниці або “клітинки” психології – вихідного поняття “однієї-єдиної, все пояснюючої теорії психології” (Петровський, Ярошевський, 2003, с. 34). Прикладом слугує Л. С. Виготський, котрий “клітинкою” спочатку вважав “мовний рефлекс”, потім – “культурний знак”, “значення”, “переживання” (див.: Ярошевський, 1993). Пошуки “клітинки” психології заперечують й інші дослідники (Гарбер, 2007; Гусельцева, 2007; Мазилів, 2017; Юревич, 2005; Янчук, 2018б), але ж пошуки одиниці психологічного пояснення не припиняються (Олпорт, 2002). Питання у тому, де шукати? “Для того, щоб вивчати світ психічних явищ, потрібно вийти за їхні межі і знайти таку одиницю аналізу психічного, яка сама б до сфери психічного не належала” (Асмолов, 2002, с. 395). Для С. Л. Рубінштейна такою одиницею є дія (Рубінштейн, 1989, т. 1), В. А. Роменець, продовжуючи його пошуки, клітинку психології знаходить у вчинку (Татенко, Роменець, 1995²); “клітинку-вчинок” вбачають в теорії О. М. Леонтьєва (Соколова, 2007). *Психічне пояснюється з огляду на непсихічне.* Розкривається зміст “клітинки” психології – розгортається теорія психічного. Вона не “одна-єдина” і пояснює не “все”, проте це саме пояснення, а не вправи з формальної логіки.

А. В. Фурман виокремлює особливість “клітинки” теорії В. А. Роменця: це не зведення психічного до якогось елемента, а виведення до “повноцінно-життєвого” у його “довершений цілісності” і “буттєвій повноті” (Фурман, 2019б, с. 20). Логічним завершенням цього процесу стає *ідея канонічної психології*, і це можливість окреслити предметне поле теоретичної психології, де знаходиться місце і історії, і теорії психології (Фурман, 2019б,

2019в). Теорія В. А. Роменця органічно вписується в загальнонаукову методологію й визначає напрям пошуків у цій царині (Фурман, 2019а). Водночас утримує в собі те, про що говорять А. В. Петровський і М. Г. Ярошевський. *Теорія В. А. Роменця – і місце зустрічі теорій, й інтеграція психології, й інструмент психологічного пізнання* (М'ясоїд, 2016а).

Теорію порівнюють з гештальтом (Кун, 1975), називають “здогадкою про світ” (Поппер, 1983), “унікальним поглядом автора” (Фойерабенд, 2007). *Теорія – свідчення безпосередньої присутності її автора у пізнанні дійсності.* Теорії психології це стосується найближчим чином: її оголошують “вираженням власних переконань автора” (Вільш, 2018, с. 101), “авторським винаходом” (Хьелл, Зиглер, 1997, с. 31), “авторським патерном” (Фрейджер, Фейдимен, 2006, с. 18). *Автор теорії психології присутній у пізнанні способом властивого йому мислення.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея теоретичної психології у версіях А. В. Петровського і М. Г. Ярошевського, В. Д. Баліна, Т. Тео – реакція на ситуацію “багатьох теорій”, у якій перебуває психологія. Л. С. Виготський, з огляду на цю ситуацію, говорить про методологічну кризу цієї науки, пояснюючи її відсутністю теорії загального змісту (Виготський, 1982а). Вихід із кризи він пов'язує із вибудованою на основі марксистської *категорії практики* теорією психічного, проте ні йому, ні іншим психологам-марксистам вирішити це завдання не вдається (Мясоїд, 2015а). Точніше, вирішення знаходяться, та щоразу це різні пояснення природи і сутності психічного (Мясоїд, 2018б). Констатують, що ситуація залишається без змін (Корнилова, Смирнов, 2006; Юревич, 2005; Hughes, 2018; Маммен, 2017; та ін.). *Пошуки виходу із ситуації “багатьох теорій” тривають і породжують нові ідеї.* Ідеї перетинаються, проте підлягають кваліфікації та оцінці.

Ідеї А. В. Петровського та В. А. Петровського – ідеї *системного підходу в психології* (Асмолов, 2007; Балл, 2012; Будилова, 2009; Ломов, 1984; Ушаков, 2016; Шрагіна, 2018; та ін.). Б. Ф. Ломов так само стверджує, що тільки система категорій (вже інших – “відоб-

² Як і книга А. В. Петровського та М. Г. Ярошевського, – це різні тексти, об'єднані назвою. В. А. Роменець говорить про вчинок суб'єкта (вчинок як вирішення історичних суперечностей людського буття), а В. О. Татенко – про суб'єкта вчинку (вчинок як онтогенетичне самотворення людини). *Текст у царині психології, складений двома чи кількома авторами, є неоднорідним за визначенням* (М'ясоїд, 2011б).

раження”, “діяльність”, “особистість”, “спілкування”, “біологічне”, “соціальне”) охоплює предмет психології й відкриває шлях до “загальної теорії”. О. О. Будилова під системним підходом розуміє поєднання різних способів історико-психологічного дослідження. У О. Г. Асмолова це вже “система принципів історико-еволюційного підходу до розуміння феномену людини”. Г. О. Балл вбачає в “системних уявленнях”, покладених в основу раціогуманістичного підходу, який розвиває, можливість поєднати конкуруючі підходи й вийти на “цілісний образ людини”. Л. І. Шрагіна удосконалює понятійний апарат “функціонально-системного підходу як універсального методологічного інструмента” для усіх “соціально-психологічних наук”, а Д. В. Ушаков, посиляючись на теоретичну фізику та теоретичну біологію, покладає надію на “теорії другого рівня”, покликаним принести психології бажану “цілісність”. *Жодна версія системного підходу не стосується проблеми природи психічного й не досягає стадії реалізації.*

Ідею інтеграції психології висловлює кожен, хто намагається подолати ситуацію “багатьох теорій”, для деяких дослідників ця ідея є провідною (Гусельцева, 2013; Мазилів, 2017; Медінцев, 2020; Healy, 2012; Henriques, 2003; Welwood, 1997; та ін.). Р. Healy, хоча й очікує “звинувачень в утопізмі”, покладає надію на “герменевтико-діалогічну пропозицію” як підставу комунікації між психологами та інтеграції психології. J. Welwood апелює до “психології самопізнання” – дисципліни, що охоплює дані про три рівні розуму (оперування словами, застосування досвіду, свідомість), охоплює предмет психології в цілому й покликана допомогти людині розкрити її власну природу. G. Henriques зводить в одну систему пояснення три рівні психологічного дослідження, категоріям яких є *життя, розум, культура*, й таким чином вирішує проблеми психології. В. О. Мазилів пропонує розробляти “інтегративну методологію” – плюралістичний, зорієнтований на комунікацію та практику, інструмент, який дав би змогу зіставляти теорії і напрями психології та створювати системи психологічних знань. А. В. Юрєвич умовою інтеграції знань вважає подолання “горизонтального” (між теоріями і школами), “вертикального” (між рівнями детермінації психічного) і “діагонального” (між дослідницькою і практичною психологією) “розривів”. М. С. Гусельцева обстоює ідею “сітьового плюралізму” як поєднання історико-культурно

зумовлених дослідницьких настановлень задля побудови “метатеоретичних конструкцій”. В. О. Медінцев з цією метою впорядковує “трансдисциплінарну термінологію”. *Інтеграція психології здійснюється в межах ґрунтовної теорії й магістрального напрямку поступу цієї науки.*

Поширеним є поняття *гарна теорія* як об’єднаної логічними залежностями організації психологічних знань, що всебічно характеризує об’єкт пояснення. І. Вільш, наприклад, виокремлює 17 умов (термінологічна конвенційність, незмінність визначень, точність, дотримання законів науки, відкритість, узагальненість, інтегрованість, доказовість, об’єктивність, прагнення до істини, узгодженість і логічність, слідування принципу причинності, прогностичність, повнота, синтетичність, прозорість, єдність критеріїв), яким має відповідати теорія психології (Вільш, 2018). Щоправда, теорій такого ґатунку дослідники не знаходять (Хьелл, Зиглер, 1997; Lincoln, Lynham, 2011; Thomas, 2005; Hao-Sheng, Stam, 2013; Higgins, 2004). *Теорії психології не витримують порівняння з тим, чого не існує.*

Змістовнішим є поняття *метатеорія* (Янчук, 20186; Duntley, Buss, 2008; Edwards, 2010; Тео, 2015; та ін.). J. D. Duntli і D. M. Buss висвітлюють позиції еволюційної психології, на підґрунті яких має постати теорія, що вирішує усі проблеми всіх інших напрямів психології. Т. Тео під метатеорією розуміє мислення, що здійснюється з огляду на онтологічні, епістемологічні, етичні, естетичні виміри людського буття. За М. Edwards’ом, метатеорії належить узгоджувати психологічний і інші описи реальності й утворювати концептуально узгоджену та верифіковану систему знань. Необхідність метатеорії В. О. Янчук вбачає в “різноякісності природи, сфер психічного і галузей його дослідження” й у цьому зв’язку описує “три чотиривимірних простори”, що охоплюють “розмаїття психологічних знань, підходів”. *Багатовимірне охоплення психічного можливе в теорії психології глибокого змісту.*

У цьому шерезі – ідея *метапсихології* як “багаторівневої теорії”, покликаної стати “інструментом виправлення помилок і суперечностей психології” (Гарбер, 2007). Спроба реалізації такої ідеї приводить до оголошення проблем психології (психофізична, психофізіологічна, свободи волі, свідомого і несвідомого, психічного як частини і цілого, сенсу людського життя) “паралогізмами” та “антиноміями”

та їхнього, способом подолання яких, з посиланням на принцип доповнюваності у природознавстві, є “те і інше водночас” (Пискун, 1995). Іншим випадком вирішення проблем психології (цього разу – етичної, гносеологічної, онтологічної) є “психологіка” – опрацьована автором система процедур логічно досконалого мислення (Аллахвердов, 2003, 2020). *Вирішити проблеми психології – означає зупинити її історичний поступ.*

Методологія плюралізму – ще один спосіб навести лад в теоретичному світі психології (Гусельцева, 2013; Watanabe, 2010; та ін.). Т. Watanabe характеризує психологію з огляду на відношення “внутрішнє – зовнішнє” та “пояснення – розуміння” й у “двовимірному просторі” будує систему “квадрантів”, що охоплюють “усі тенденції в історії психології”. За М. С. Гусельцевою, слід орієнтуватися на релятивістський образ світу та процеси всезагальної комунікації, відмовитись від принципу детермінізму на користь культу невизначеності і неоднорідності, взяти на озброєння культурологічний, міждисциплінарний підходи та принцип доповнюваності, перейти від монізму до “сітьового плюралізму” й здійснити синтез знань про людину на підставі напряму, вибраного залежно від потреб автора дослідження. *Плюралізм – характеристика стану психології, монізм – вектора її історії.*

З методологією плюралізму щільно корелює *методологія лібералізму* (Юревич, 2005). Стверджується, що теорії психології мають однакову ступінь достовірності, тому кожна має право на існування; що теорія є інтерпретацією, а не відображенням дійсності, тому слід позбутися від “методологічних комплексів”, похідних від уявлення про відмінність психології від природознавства; що психологія якщо й відрізняється від природознавства, то тільки за рівнем організації досліджень; що у психологічному поясненні потрібно відмовитись і від принципу детермінізму, і від негативної оцінки явища редукціонізму. *Психологія не стає в один шерг з природознавством. Теорія посідає певне місце в історії психології. Детермінізм – ознака наукового пояснення. Редукціонізм у психології – заперечення своєрідності психічного.*

Крах державної ідеології СРСР, функцію якої виконував марксизм, відгукується у психології ідеями *суб’єктного підходу* (Абульханова, 2006; Леонт’єв, 2010; Татенко, 2006; Титаренко, 2016; та ін.). К. О. Абульханова, відступаючи від своїх позицій, наполягає: суб’єкт – здатність до саморозвитку, само-

детермінації, саморегуляції, самовдосконалення; самосвідомість суб’єкта – основа стратегії його життя. В. О. Татенко, переінакшуючи ідеї В. А. Роменця, ознакою суб’єкта вважає “ініціативну самоактуалізацію”, а його самого називає “автором і відповідальним виконавцем проекту власного буття”. Про людину, що “конструює себе”, говорить Т. М. Титаренко. Те ж саме стверджує Д. О. Леонт’єв: “людина – носій суб’єктності як здатності бути рушійною силою своїх дій”. *Суб’єктний підхід актуалізує проблему співвідношення ідеології та психології й загострює проблему логіки історії цієї науки, виокремленої на підґрунті принципу детермінізму.*

За *антропологічного підходу* “частковими проєкціями психології людини” вважаються побутуючі парадигми психології – натуралізм, соціоморфізм, гносеологізм, культуралізм, теологізм (Слободчиков, Исаев, 2000). Тільки антропологічна парадигма пояснює становлення суб’єктивності як основи буття людини у часі й просторі її біографії, в історії, культурі, світі, й дає змогу бачити людину і природно-суспільною, і духовно-практичною істотою, й автором свого життя. *Антропологічний підхід у психології на часі, питання в тому, яким чином тлумачити категорію буття.*

У шерг намагань подолати ситуацію “багатьох теорій” стають ідеї, які можна кваліфікувати як *еклектизм* – твердження, що тільки взяті разом теорії психології охоплюють предмет пояснення (Оллпорт, 1998); *логізм* – виокремлення в існуючих формах пояснення “дедуктивних схем” вирішення психофізіологічної проблеми та обґрунтування “абстрактної моделі”, що вирішує цю проблему на основі положення про ізоморфізм фізіологічного і психічного (Пиаже, 1966); *еволюціонізм* – намагання поєднати напрями психології і вирішити проблеми цієї науки, узагальнюючи дані про походження та розвиток живого (Buss, 1995). *Будь-яка спроба навести лад у розмаїтті психологічних пояснень висвітлює спосіб мислення її автора.*

Численність та різноспрямованість ідей виходу із ситуації “багатьох теорій” сприяє враженню, що психологія знаходиться у стані перманентної методологічної кризи. Насправді це свідчення, що психологічне пізнання здійснюється розмаїтим й водночас закономірним чином (Мясоед, 2020).

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Те, що мало складати б зміст теоретичної психології, виявляється сукупністю версій та ідей, спільною ознакою

яких є: *антиісторизм, беззмістовність, еклектизм, незавершеність, безпредметність*. Заперечується, що історія психології має логіку; ігноруються намагання збагнути природу і сутність психічного; узагальнюються поняття різного змісту; ідея інтеграції психології усього лиш проголошується; галузь називається теоретичною психологією, проте теорії предметом досліджень не стають. Пошуки “клітинки” психології – поняття, що моністично характеризує відношення “суб’єктивне – об’єктивне”, оголошуються безперспективними, хоча інтерпретації саме цього відношення дають підставу бачити: *теоретична психологія – не формально-логічні побудови, а позначений вагомими внесками історичний поступ психологічного пізнання, що здійснюється у певному напрямі*. На часі змістово-психологічне дослідження цього процесу.

Методологічна оптика дослідження. Дослідження ґрунтується на *концепції історичного метатеоретичного аналізу психологічного пізнання*, що складається під час вивчення творчості В. А. Роменця (М’ясоїд, 2012, 2016в; Мясоед, 2013а, 2013б, 2015, 2016а) та спроб систематизації психологічних знань (М’ясоїд, 1998, 2011а, 2013б, 2016б). *Творчість В. А. Роменця – і базис концепції, і модель психологічного пізнання, й орієнтир дослідження поступу цього процесу*. Згідно з концепцією, психологічне пізнання є історико-логіко-психологічним процесом, що здійснюється на епістемологічному підґрунті й пролягає у напрямі від дуалізму до дедалі змістовнішого монізму; етапами процесу є способи вирішення основної проблеми психології, котра фіксує необхідність схарактеризувати суб’єктивне з огляду на об’єктивне; закономірності процесу висвітлює мислення автора теорії психічного під час вирішення цієї проблеми.

Концепція визначає оптику дослідження вже на етапі аналізу ідей, висловлених у царині теоретичної психології. Наступні кроки – і верифікація концепції, і конкретизація її позицій. Долучаються результати попередніх досліджень автора.

Виклад основного матеріалу дослідження та отриманих результатів. Знаменником схарактеризованих вище ідей є заперечення зв’язку між теорією та історією психології. *Показати, що такий зв’язок – необхідна умова психологічного пізнання є завданням цього дослідження*. Концепція дослідження дає змогу конкретизувати: *потрібно схарак-*

теризувати явище доповнюваності у психологічному пізнанні, з’ясувати епістемологічні засади та виокремити джерело цього процесу, показати, що процес здійснюється в мисленні автора теорії психічного, продовжити ідеї В. А. Роменця.

Автори ідей у царині теоретичної психології утворюють “опонентне коло” (М. Г. Ярошевський) автора цього дослідження, звідси його діалогічний, полемічний, небайдужий характер. Позиції автора принципового змісту, як і раніше, виокремлюються курсивом.

Теорія психології, творчий діалог, доповнюваність ідей. Поняття “гарна теорія” (В. Вільш) не відповідає суті психологічного пізнання. Будь-якому визначенню психічного можна знайти йому протилежне, так само достовірне (В. М. Пискун). Система категорій психології (Б. Ф. Ломов, А. В. Петровський, В. А. Петровський, М. Г. Ярошевський) є щоразу іншою й це саме охоплення, а не пояснення предмета цієї науки. Його “багатовимірні” характеристики (В. О. Янчук, М. Edwards, J. Welwood) також не стосується природи психічного й слугують ідеї “еклектичної психології” (Г. Олпорт). Спроби вирішити проблеми психології за допомогою особливої логіки (В. М. Аллахвердов, В. М. Пискун, Ж. Піаже) залишають ситуацію без змін. Теорії психології співіснують не тому, що кожна має право бути (А. В. Юревич), а тому, що вони по-різному характеризують психічну реальність. *Психологія приречена на співіснування багатьох теорій*.

Намагання поставити теорії психології в один шеріг з теоріями природознавства (В. М. Пискун, А. В. Юревич) не відповідають стану природознавства, де на зміну одній теорії приходять інша й вже повніше за попередню пояснює набуті дані й де відбувається перерване науковими революціями поглиблення знань про дійсність (Т. Кун, В. С. Стьопин). *У природознавстві, на відміну від психології, є критерії для визначення гарної теорії*. Твердження, з посиланням на співіснування корпускулярної і хвильової теорій світла, що у психології діє “принцип доповнюваності” (М. С. Гусельцева, В. М. Пискун), суперечить розумінню цього принципу у фізиці, котрий стосується теорій, що описують різні властивості світла. І тоді, коли теорія сходиться зі сцени психологічного пізнання, вона посідає в історії цього процесу своє, окреслене поясненням сутності психічного, місце. *Теорії, що по-різному характеризують психічну реальність, не можуть доповнювати одна одну*.

Автор теорії психології має реальних або ж уявних співбесідників, на зауваги яких відповідає, знаходить прогалини в їхніх позиціях, висловлює свої. Відбувається *творчий діалог*, утворюється певна послідовність ідей. У психології має місце *доповнюваність не теорій, а ідей*. Дослідники, котрі вбачають у психології відсутність прогресу (О. М. Ждан, А. В. Юревич), знаходять, що свідченням прогресу є відмінність сучасного етапу розвитку психології від попередніх (М. С. Гусельцева) чи то наростання індетерміністичних пояснень (В. О. Янчук), не беруть до уваги явище творчого діалогу. Останній визначає напрям руху психологічного пізнання й висвітлює місце кожного учасника у цьому процесі. *Діалог триває, теорія поглиблюється, поступ психології триває*. Висвітлюється відстань, який проходить ініціатор діалогу, та його внесок в історію психології.

В. А. Роменець вступає в діалог з кожним, хто збагачує психологічне пізнання, продовжує хід його думки, висловлює власну й розгортає теорії принципово нового змісту³. Історична лінія творчості В. А. Роменця позначена діалогом із М. Г. Ярошевським, власне теоретична – із С. Л. Рубінштейном, це головні дійові особи його *опонентного кола*. У діалозі із М. Г. Ярошевським, якого В. А. Роменець називає “одним із найвизначніших істориків психології ХХ століття”, відзначає, що в його теорії історія психології узалежнюється від історії європейської науки, предмет цієї науки потрапляє в лещата природничо-наукового бачення психічного й істотно звучується; що науковим вважається лише детерміністичне пояснення, поза увагою залишається багатство ідей, висловлених як на Заході, так і на Сході, в яких закарбовується культурно-історичний поступ людського самопізнання; що недооцінюється роль і справжнє призначення психічного у житті людини, його унікальна й водночас всезагальна сутність, що категорії психології, встановлені М. Г. Ярошевським, узгоджуються зі структурою вчинку: категорія образу відповідає ситуації вчинку, категорія мотиву – мотивації вчинку, категорія дія – вчинковій дії, категорії спілкування та

особистості проливають світло на суспільну природу й глибоко індивідуалізований характер вчинку. У діалозі із М. Г. Ярошевським В. А. Роменець обґрунтовує *культурологічний підхід та вчинковий принцип аналізу історії всесвітньої психології*.

Діалог із С. Л. Рубінштейном пронизує творчість В. А. Роменця й охоплює широке коло тем, часто неявних. В. А. Роменець запитує: Якщо психічне формується в діяльності, то чому тільки в предметно-матеріальній її формі? Чому варто шукати місце психічного серед матеріальних явищ, а не вбачати його невід’ємним моментом людського способу буття? С. Л. Рубінштейн, як і М. Г. Ярошевський, тлумачить історію психології в дусі “європоцентризму”, що позбавляє можливості будувати психологію на культурологічних засадах. Наука, філософія, мистецтво, міфологія, теологія – рівноцінні культурно-історичні феномени, які характеризують знання людини про світ і про себе. Потрібно відшукати “справжній психологічний детермінізм”, вийти на дієво-практичні, художні, філософські, етичні аспекти психології й “вбудувати гуманістичну систему психологічних знань”. С. Л. Рубінштейн “клітинкою” психології називає дію, якщо ж взяти до уваги, що розгорнутою дією є вчинок, то з огляду на його компоненти (ситуативний, мотиваційний, дійовий та післядійовий) можна бачити спосіб буття людини у світі, відтак – історичне, а також онтогенетичне становлення властивого їй психічного. *Творчий діалог із С. Л. Рубінштейном – підґрунтя теорії вчинку В. А. Роменця*.

Історична й власне теоретична лінії творчості вченого переплітаються, розходяться і сходяться, утворюючи теорію, зміст якої характеризують теорія творчості, теорія історії всесвітньої психології, теорія історичної психології, теорія життєвого шляху людини, філософія минушого, теорія джерел людського життя, теорія людини як натхненної особистості, канонічна психологія. *Це одна й та ж теорія об’єктивації психічного у вчинку як наріжному способі людського буття*. Людина характеризується як конечне, що утримує в собі безконечне; індивідуальне, що перебуває

³ В. О. Татенко вступає в діалог із В. А. Роменцем з метою обґрунтування *суб’єктно-вчинкового підходу в психології* (Татенко, 2006). Насправді відбувається не діалог, а спотворення ідей: на місці ідеї детермінізму – ідея преформізму, на місці відношення “людина – вчинок – світ” – відношення “людина – суб’єкт – вчинок”, на місці поняття “вчинок суб’єкта” – поняття “суб’єкт вчинку” (М’ясоїд, 2019). Ні *категорії світу*, ні *категорії способу буття*, через які В. А. Роменець передає сутність людини. Т. М. Титаренко також розпочинає з того, що приписує В. А. Роменцю думку “які впливи – така й людина” (Титаренко, 2001, с. 27), а завершує твердженням, що “особистість конструює себе...” (Титаренко, 2016, с. 4). Усе це – “психологія Мюнхгаузена, що сам себе витягає за волосся” (Роменець, Маноха, 1998, с. 826).

зв'язках зі всезагальним; унікальне, що виражається через оригінальне; переживає трагізм свого життя; знаходиться у пошуках смислу життя, а також смерті, у прагненні досягти повноти буття здійснює екстатичний поступ до взірцевого, канонічного. *Творчий діалог – свідчення поступу психологічного пізнання у певному напрямі.*

На питання про співвідношення теорії та історії В. А. Роменець відповідає так: теорія – інтерпретація психічної реальності, остання виявляється однобічною, пізнання триває; коли теорія підсумовує історичне, воно стає логічним; при спробі розірвати теорію й історію психології “гинуть обидві”; логічним осередком мислення у психології є вчинок, відбувається рух теорії за “принципом спіралі”, за цим же принципом здійснюється психологічне пізнання. *Проблему співвідношення теорії і історії психології В. А. Роменець ілюструє процесом власної творчості. Теорія психології постає історико-логіко-психологічним продуктом.*

Поглибити характеристику теорії психології – означає схарактеризувати її співвідношення з теорією пізнання, епістемологією.

Епістемологія, ... Епістемологічним підґрунтям науки Нового часу є *суб'єктоцентризм Р. Декарта* (В. А. Лекторський). Необхідною умовою пізнання вважається опре- явленість у свідомості суб'єкта явищ дійсності; пізнання постає здатністю людини сумніватися в своїх знаннях, мислити й таким чином утверджувати своє існування; наявність двох субстанцій, де перша характеризує властивості суб'єкта, а друга – властивості об'єкта, потребує відсторонення суб'єкта від об'єкта, це засаднича умова набування істинних знань, на нього ж покладається відповідальність за метод пізнання. Ознакою епістемології Нового часу стає *принцип спостереження*: суб'єкт досліджує об'єкт й знаходить йому місце в зовнішній системі координат. *Суб'єкт ого- лошується точкою відліку пізнавального процесу, це наріжна ознака суб'єктоцен- тризму.*

Б. Спіноза опонує Р. Декарту: субстанція – буття сущого, що, oprіч себе, не потребує нічого іншого, протяжність і неділимість – його атрибути. Протиставлення ідеального

матеріальному на підставі просторово-геометричної властивості природи відбувається в мисленні як властивості природи; спосіб пізнання – узгодження мислення з його предметом; пізнання – здатність природи через людину відкривати свою потаємну сутність. *Суб'єктоцентризму протистойть субстан- ціалізм: картезіанській ідеї роз'єднаної на несумірні сутності світу – спінозівська ідея самовідображення світу в особі людини.* Б. Спіноза, а також Г. В. Ляйбніц – ідеєю монади як “дзеркала Всесвіту”, мовлять про пізнання як форму присутності людини у світі. *На противагу принципу спостереження утверд- жується принцип причетності.* Мислителі Нового часу апелюють до Бога, *свідомість людини виключається з розгляду як джерело не- істинних знань.* Йдеться про пізнання природи, *питання про пізнання людини не ставиться.*

І. Кант знімає картезіанську опозицію “суб'єкт – об'єкт” на іншій підставі: природа не об'єкт спостереження, а предмет розуміння; розуміння – конструювання об'єкта мисленням суб'єкта відповідно до апріорно даної про- сторової схеми природи; розум узагальнює досвід, те, якою є природа поза досвідом, – невідомо; суб'єкт виходить за межі досвіду та, завдячуючи трансцендентальному у пізнанні, залишається у царині раціонального; не піз- нання слід узгоджувати з об'єктом, а об'єкт – зі способом пізнання. *В епістемології утверд- жується процесуалізм. Властиву Новому часу концепцію визначеного пізнанням людини світу заперечує властива Просвітництву концепція визначеного людиною пізнання світу.*

Суб'єктоцентризм ґрунтується на ідеї суб'єктивного та об'єктивного світів, *субстан- ціалізм* – на ідеї присутності людини у світі, *процесуалізм* – на ідеї присутності людини у пізнанні. *Людина оголошується суб'єктом пізнання світу, органом самопізнання світу, носієм здатності осягати об'єкт світу у межах свого мислення. Визначенню місця людини у пізнанні відповідає дуалістична або ж моністична логіка пояснення феномена пізнання. Як долається логіка Р. Декарта в епістемології – такою є епістемологія. Ло- гіка Р. Декарта – класична в епістемології, логіка Б. Спінози і наступні кроки – ознака некласичної епістемології⁴.*

⁴ Ознакою класичної епістемології вважають критицизм, фундаменталізм і нормативізм, суб'єктоцентризм, наукоцентризм; некласичної, поява якої датують ХХ ст., – посткритицизм, відмову від фундаменталізму, суб'єктоцентризму, наукоцентризму (Лекторський, 2009). *Пошуки місця людини у пізнання – підстава принципово іншого бачення етапів історії епістемології.* Класична епістемологія дуалістично, а некласична – моністично характеризує місце людини у пізнання, філософія науки здійснює поступ у напрямку постнекласичних визначень (Мясоєд, 2018в). Точкою відліку тут є ідеї Б. Спінози, це ХVІІ ст.

Г. В. Ф. Гегель “знімає” визначення Р. Декарта, Б. Спінози, І. Канта: у світі немає обмежень, які перешкоджали б пізнанню; мислення – не специфічна властивість людини, а думка Бога під час створення Ним світу: Абсолютна ідея відчужує своє буття у формі кінцевого духу; пізнання людиною законів світу – пізнання продуктів Абсолютної ідеї. Формальна логіка І. Канта є непридатною, тільки *сходження від абстрактного до конкретного* дає змогу досягнути інобуття Абсолютної ідеї в її упредметненнях. Спінозівська ідея тотожності субстанції у всіх її проявах означає тотожність мислення і буття. Індивідуальне – тотожне універсальному, суб’єктивне – об’єктивному. Способом своєї присутності в універсальному індивідуальне виражає його сутність. *В епістемології це субстанціалізм суттєво збагачений ідеєю тотожності мислення і буття форми. Принцип причетності* постає новим змістом.

К. Маркс, опонуючи Г. В. Ф. Гегелю, утверджує положення про матеріальну єдність світу: людина здійснює своє буття в формі суспільно-історичної практики, сутність людини криється в історії виробництва предметів для задоволення її потреб; історія “відриває” органи чуттів людини від її індивідуальності, робить їх “дзеркалом і відлунням Всесвіту”; світ пізнається засобами, виробленими в процесі практики, відбувається сходження від абстрактного до конкретного, саме таким чином мислення стає тотожним буттю; істина полягає у відповідності ідеї об’єктивній дійсності; змінюється і світ, і людина, змінюється світ ідей; психології належить досліджувати “історію і буття промисловості як розкриття сили людських сутнісних сил”. *В епістемології це субстанціалізм з принципово іншим змістовим наповненням ідеї тотожності мислення і буття*⁵.

Гегелівська і марксова теорії пізнання суттєво відрізняються, та позиція аналізу історії

епістемології – *пошуки місця людини у пізнанні* – дає змогу бачити те, що їх об’єднує. Місце відношення “суб’єкт – об’єкт” посідає відношення “мислення – буття”. *Усвідомлюється безпосередня присутність людини у пізнанні буття, способом буття яким є її мислення. Принцип причетності постає у якісно новому вимірі.*

За А. Бергсоном, буття – *тривалість*, людина з’являється на вістрі цього процесу, так тривалість усвідомлює себе; наука і філософія – інтелектуальне пізнання, “тільки інтуїція освітлює життя зсередини”; для *філософії життя* немає ні суб’єктивного, ні об’єктивного, є тривалість та її форми. Е. Гусерль стверджує: тільки в “чистому світі ідеального буття” криються смисли речей; слід відмовитись і від раціоналізму, і від психологізму як таких, що залежать від емпіричного змісту свідомості, здійснити “феноменологічну редукцію” – очистити свідомість від чуттєвості й в одиничному досягнути універсальне. За М. Гайдеггером, розглядати буття поза людиною – проходити мимо буття в його позначеній людиною наявності; буття взаємодіє зі свідомістю й таким чином усвідомлює себе; істина відкривається, коли людина занурюється у буття своєю здатністю розуміти суще; пізнання – трансцендування суб’єктивності, у цьому процесі події наділяються значеннями, суще упредметнюється; поглиблюються значення – поглиблюється пізнання.

А. Бергсон апелює до тривалості як “живої” властивості буття; Е. Гусерль проголошує гасло “Назад до речей!”; гасло М. Гайдеггера: “Мова – дім буття”. *Людина пізнає буття, будучи у ньому безпосередньо присутньою.* З огляду на пошуки місця людини у пізнанні, це *субстанціалізм й ідея тотожності мислення і буття*. Проте і за Г. В. Ф. Гегелем, і за К. Марксом мислення як *суб’єктивне* стає тотожним буттю як *об’єктивному* в історичному становленні відношення “мислення

⁵ За К. Марксом, відношення мислення і буття не задається початком існування світу, як у Г. В. Ф. Гегеля, а дається – предметною діяльністю людини у світі в його незалежному від неї існуванні. *Мислення тотожне речі, тому що формується в предметній діяльності, де річ стає поняттям, а поняття – річчю.* Е. В. Ільєнков продовжує: сходження від абстрактного як “однобічного” до конкретного як “єдності розмаїття” відбувається шляхом об’єктивації мислення у всьому, “створеному людиною для людини”; логіка стає діалектикою, наукою про мислення, має місце єдність діалектики, логіки і теорії пізнання дійсності як в матеріальній, так і в ідеальній її формі (Ільєнков, 1991). Учні Е. В. Ільєнкова, розвиваючи його ідеї, говорять, що тотожність мислення і буття ґрунтується на здатності живого, предметного тіла діяти “знарядево”, відповідно до форми об’єкта, відтворювати його властивості; саме таким чином знімається поділ світу на начебто протилежні сутності (Surmava, 2018). Наступним кроком стає положення про породження матеріальним ідеального як органу свого самопізнання (Науменко, 2011). *Мислення стає тотожним буттю, коли спосіб мислення збігається зі способом буття його предмета. Пізнання людиною світу – самопізнання останнього в особі людини.* Значення ідеї тотожності мислення і буття для розуміння поступу психологічного пізнання є непересічним.

– буття”. І А. Бергсон, Е. Гусерль, і М. Гайдеггер абсолютизують явище присутності людини у бутті. *Тотожність, що перебуває у стані змін, передбачає відмінність. Принцип причетності у його наповненні ідеєю тотожності мислення і буття означає: умовою пізнавального процесу є збіг способу осмислення об'єкта зі способом його об'єктивного існування.*

У ХХ столітті функцію епістемології починає виконувати *філософія науки*. Тут своя історія: позитивізм – неопозитивізм – постпозитивізм. Позитивізм відтіняє місце людини у пізнанні, неопозитивізм знімає це питання з розгляду, постпозитивізм до нього повертається, й це вже новий рівень дослідження мислення людини у пізнанні дійсності.

... мислення, ... В. С. Стьопин звертається до історії природознавства й характеризує *класичний, некласичний, постнекласичний типи наукової раціональності*. Ознакою класичної раціональності є відсторонення суб'єкта від об'єкта пізнання, некласичної – включення суб'єкта разом із властивими йому засобами в процес пізнання, постнекласичної – перехід до дослідження “людинорозмірних” об'єктів, усвідомлення, що наука є феноменом культури, що суб'єкт втручається в життя об'єкта й його змінює, що наукова картина світу має ґрунтуватися на даних не тільки природознавства, а й гуманітарних наук й включати в себе знання про людину. Типи раціональності співіснують, та *історія природознавства має чітку спрямованість і пролягає від дуалістичного до моністичного світобачення*. З позицій епістемології, в основі класичної наукової раціональності лежить *суб'єктоцентризм*, некласичної – *процесуалізм*. Постнекласична раціональність поглиблює процесуалізм, пов'язуючи пізнавальний процес з історією культури. З субстанціалізмом ідеї В. С. Стьопина поєднує розуміння науки як надіндивідуального процесу, роз'єд-

нує – твердження про “суто об'єктивний” спосіб її побудови. *Питання про місце людини у пізнанні знімається з розгляду*⁶.

За І. Пригожиним, універсум ділиться не на внутрішнє і зовнішнє, а на об'єкти з різним способом організації; у безладі є порядок, і навпаки: виникає “історична перспектива” – можливість появи досконаліших форм організації об'єктів, та майбутнє, з огляду на випадкові події, залишається принципово непередбачуваним, у цьому відношенні наука не відрізняється від мистецтва; закони універсуму – продукт пізнавальної діяльності, “людство знову опиняється в самому центрі законів світобудови”. К. Поппер стверджує: наука розпочинається не зі спостережень, а з критичного мислення; відмінність між науковими і ненауковими знаннями є відносною; “мисляча людина знаходить себе частиною світу”. К. М. Мамардашвілі, у свою чергу, говорить: світ не ділиться на суб'єкта і об'єкта; людина – носій здатності розуміти світ; пізнання – спосіб присутності людини у світі, знання – форма останньої. *Мисляча людина оголошується точкою відліку процесу, в межах якого об'єкт пізнання постає у своєму існуванні*. Стосовно попередніх визначень місця людини у пізнанні, в епістемології це – *антропоцентризм*.

Досліджується природознавство, винятком виглядають ідеї М. Фуко, котрий осмислює *людинознавство*. На його переконання, життям людини править історичний закон, та це не неперервний закон виробництва (К. Маркс) речей, а перервний закон набування знань. Історичні структури мислення, *епістемі* породжують конфігурації знань (ренесансна, класична, сучасна), визначають спосіб думок людини й утворення ідей, характеризують культуру епохи й обмежують появу нових ідей. Такого об'єкта науки як *людина* до ХІХ століття не існувало, це продукт сучасної епістемі, що складається під час *дискурсивної*

⁶ З приводу психології науки В. С. Стьопин говорить: вона правомірна, якщо спирається на логіко-методологічні розробки й враховує механізми включення досягнень науки в культуру та вплив останньої на науку через її філософські основи (Степин, 2004). Наука – культурно-історична система набування об'єктивних знань про світ; наукова картина світу – систематизація знань на підґрунті світоглядних універсалій; людина – “один із об'єктів суто об'єктивного способу побудови науки” (Степин, 2000). *Психологи, котрі послуговуючись ідеями В. С. Стьопина характеризують психологію в термінах “класична”, “некласична”, “постнекласична”, не беруть до уваги його визначення науки.*

Дослідники науки характеризують історію природознавства і якщо й звертаються до психології, то тільки для ілюстрації своїх ідей (Мясоед, 2018в). *Психологія не витримує порівняння з природознавством й виноситься за рамки науки*. Психологи, котрі досліджують науку, за прикладами також звертаються до природознавства. Так М. Г. Ярошевский вбачає у вченому виразника надіндивідуальних, категоріальних структур мислення (Ярошевский, 1995), А. Маслоу – прагнення до самоактуалізації (Maslow, 1966). *Питання про місце людини у пізнанні психологи, як і епістемологи, вирішують принципово по-різному.*

практики у формі біології, політекономії, лінгвістики. Порядок, що встановлюється в “сітці розташувань актів висловлювань”, не передбачає ні “трансцендентного суб’єкта”, ні “психологічної суб’єктивності”. Людина у пізнанні – автор тексту й саме він проговорює істину. До психології М. Фуко критичний: емпіричне вважається тим, що характеризує психічне; людину слід розуміти через те, що кристалізується в продуктах культури, історії, тільки так психологія може подолати суперечність між суб’єктивним і об’єктивним, людиною і світом. *М. Фуко описує шлях, яким рухається В. А. Роменець*. На перешкоді поширення його ідей у психології – винесення за думки поняття *суб’єкт пізнання*.

Завдяки суб’єкту пізнання здійснюється. І. Пригожин, К. Поппер, М. К. Мамардашвілі говорять саме про це, а творчість М. Фуко є тому свідченням. Питання в тому, як саме індивідуальне у пізнанні узгоджується із загальним? Для психології, де поняття індивідуальне стосується і суб’єкта, і об’єкта, і процесу пізнання, це питання питань.

... психологія. Психологія наслідує природознавство й у намаганні досягти об’єктивних знань досліджує зовнішні кореляти психічного. Суб’єкт виноситься за межі пізнання, вважається, що знання, які набуває один суб’єкт, відтворюються іншим й що це жодним чином не позначається на об’єкті. Психологія століттями крокує, дотримуючись *принципу спостереження*, бігевіоризм взагалі будується “на аксіомі абсолютного зовнішнього спостерігача”⁷. То ж у психології на місці відношення “суб’єкт – засоби – об’єкт” постає – відношення “суб’єкт – засоби – суб’єкт”. *Людина пізнає людину, будучи людиною, це принципово інше, ніж у природознавстві, ситуація пізнання*. Підстави для порівняння психології з природознавством залишаються: *суб’єкто-*

центризм, процесуалізм, субстанціалізм, антропологізм – характеристики місця людини у пізнанні у будь-якій формі останнього.

Історики психології, котрі за точку відліку беруть лабораторію В. Вундта (Woring, 1950; та ін.), протиставляють експеримент *само спостереженню* як методу “донаукової” психології. Встановлюються об’єктивні залежності, перевіряються отримані дані, психологія стає в шерг наук, що таким чином поглиблюють знання про дійсність. *Діє принцип спостереження*. Суб’єкт відокремлюється від об’єкта, знання про суб’єктивне вважаються об’єктивними, *не діє принцип причетності*. Начебто протилежні способи психологічного пізнання мають спільне епістемологічне підґрунтя, і в тому, і в іншому випадку це – *дуалістична психологія: психічне не включаються в систему координат, позначену присутністю людини*.

Дуалізм і монізм – принципово різні способи вирішення *основної проблеми психології*, котра фіксує необхідність співвіднесення суб’єктивного і об’єктивного, людини і світу. *Психологія пов’язана з епістемологією спільною підставою, розколотою навпіл логікою Р. Декарта*. Висвітлюється сутнісний зміст цієї проблеми. Коли предметом психології вважається суб’єктивність чи то форми її об’єктивації, від неї легко відсторонитися. Проблема виходить на перший план, коли постає питання: *Що становить собою суб’єктивне як психічне та як воно узгоджується з непсихічним? Основна проблема психології – проблема природи і сутності психічного й джерело його пізнання*. Вирішення проблеми набуває особливої гостроти з огляду на те, що, *досліджуючи психічне, психолог послуговується власним психічним*. З епістемологічної точки зору, це – *коло пізнання, з психологічної – свідчення безпосередньої присутності психолога у досліджуваному процесі*. І тоді,

⁷ “Будь-яка психологія, котра включає в себе у тому чи іншому аспекті аксіому поведінки, включає в себе аксіому зовнішнього абсолютного спостерігача... Ось я і говорю зі своєї точки зору філософської: а чи не є і сам спостерігач психологічним суб’єктом і об’єктом мого спостереження?” (Пятигорський, 2006). *Лунає запитання виняткової ваги: спостерігач за проявами психічного перебуває у цьому процесі*.

Навіть при вивченні сенсомоторних реакцій “дослідник і результати його дій принципово не усуваються із ситуації дослідження” (Пузырей, 1993, с. 31). “Ті, кого досліджують, так само, як і дослідник, є суб’єктами...” (Балл, 2015, с. 74). “В історичних науках суб’єкт і об’єкт належать до однієї реальності” (Гараи, Кечке, 1997, с. 88). “Особливість об’єкта психології, яка не виявляється в загальнонаукових підходах, – збіг об’єкта і суб’єкта пізнання... у психологічному пізнанні об’єкт є одночасно і суб’єкт” (Слободчиков, Исаев, 2000, с. 141). *Психолог є безпосередньо присутнім у процесі пізнання*. Принципово іншими є категорії гуманітаристики (Патяева, 2018). За М. М. Бахтіним, це *текст, знак, значення, смисл, слово, мова, зміст, форма, цінності, розуміння, інтерпретація, контекст, діалог, особистість, подія, відповідальність, зустріч, буття*. “Запитання тут задає той, хто пізнає, не собі самому і не третьому в присутності мертвої речі, а тому, кого він пізнає” (Бахтин, 1979, с. 409). *Запитання – свідчення присутності того, хто запитує, у пізнанні*.

коли наявність кола пізнання усвідомлюється (Г. О. Балл, Л. Гараї і М. Кечке, В. І. Слободчиков і Є. І. Ісаєв, В. О. Татенко, В. О. Янчук), наслідки цієї – *відмітної особливості психологічного пізнання* не осмислюються, а це можливість простежити рух цього процесу від дуалізму до дедалі змістовнішого монізму.

Основна проблема психології та її моністичні вирішення. Психологія долає дуалізм зумовленим моністичним вирішенням її основної проблеми чином й до дуалізму повертається, коли епістемологічним підґрунтям вирішень стає картезіанський суб'єктоцентризм. Промовистим свідченням цьому є історія радянської та пострадянської психології.

Л. С. Виготський і С. Л. Рубінштейн заперечують постулати дуалістичної психології, оперують *марксистською категорією практики* й розгортають теорії, за якими психічне є породженням історико-економічних процесів. “Клітинкою” теорії у першому випадку є “культурний знак”, у другому – “дія”. *Утверджується ідея єдності суб'єктивного і об'єктивного, на протизвагу дуалістичній, класичній – моністична, некласична психологія.* Л. С. Виготський тлумачить практику як опосередковане знаряддями праці спілкування людей, у процесі якого над “натуральними функціями” надбудовуються “культурні”, С. Л. Рубінштейном – як “розупредметнення об'єкта й упредметнення суб'єкта” в діяльності, що реалізує суспільні відносини. *Різні визначення практики – різні моністичні вирішення основної проблеми психології – різні теорії психічного.* Ідей Л. С. Виготського С. Л. Рубінштейн не приймає й формулює *принцип детермінізму*: “Ніщо не входить у процес розвитку ззовні, без всіляких внутрішніх на то умов”. Учень Л. С. Виготського О. М. Леонт'єв заперечує і вчителю, і С. Л. Рубінштейну: не спілкування, а поняття предметної діяльності кладеться в основу марксистської психології; “не зовнішнє через внут-

рішнє”, а “внутрішнє через зовнішнє”. *Основна проблема психології отримує різні вирішення.* Між школами марксистської психології й усередині шкіл триває протистояння. *Історико-логічне щільно переплітається з психологічним*⁸.

Наприкінці творчого шляху Л. С. Виготський переходить від поняття *знак* до поняття *значення* й зосереджується на проблемі свідомості, а С. Л. Рубінштейн проводить “основну лінію виходу за межі марксизму” й висуває *ідею “внутрі-буття”*. Категорія практики у творчості першого відступає на задній план, другий практикою називає будь-які взаємини людини з дійсністю, включаючи споглядання. О. М. Леонт'єв знаходить, що Л. С. Виготський “замкнувся у колі свідомості”, а у С. Л. Рубінштейна має місце “подвійна детермінація психічного” (і з боку діяльності, і з боку мозку), відтак, стверджує, що ні тому, ні іншому не вдається моністично пояснити природу психічного. У власній теорії долає протиставлення суб'єктивного об'єктивному ідеєю тотожності будови зовнішньої і внутрішньої форм діяльності. Відбувається перехід від положення про породження психічного історичним (Л. С. Виготський) до положення про психічне як продукт інтеріоризації діяльності (О. М. Леонт'єв) й далі – до положення про психічне як ознаку присутності людини у культурно-історичному бутті світу (С. Л. Рубінштейн).

Причина різних тлумачень категорії практики криється в марксизмі: практика редукується до зміни способу виробництва й мислиться як процес, що здійснюється за законом необхідності. *Суб'єктивне оголошується похідним від об'єктивного.* Питання про самоцінність суб'єктивного, міру повноти його вияву у взаєминах людини зі світом втрачає сенс, психологи-марксистки потрапляють у глухий кут й вдаються до різної логіки. Саме у цьому зв'язку С. Л. Рубінштейн вже принципово по-іншому характеризує сутність психічного, а

⁸ Учні С. Л. Рубінштейна пам'ятають, як поводили себе учні Л. С. Виготського під час звинувачень вчителя у “безрідному космополітизмі” (див.: Страницы..., 1989), а ті не можуть забути неприйняття С. Л. Рубінштейном ідей Л. С. Виготського (див.: Леонт'єв, 1990). З боку школи С. Л. Рубінштейна активним критиком ідей Л. С. Виготського і О. М. Леонт'єва є А. В. Брушлинський. На його переконання, перший теоретизує під гаслом “Спочатку було слово!”, другий – під гаслом “Спочатку була справа!” (Брушлинский, 2001), а “принцип “від соціального до індивідуального”, за яким психічне є перенесеним у” внутрішній план” і перетвореним “зовнішнім”, – це трактування людини, характерне для “ідеології і практики тоталітаризму (зокрема, для сталінізму і неосталінізму)” (Брушлинский, 2003, с. 10). Протистояння шкіл марксистської психології висвітлює особливості психологічної думки радянської доби (М'ясоїд, 2016а; М'ясоїд, 2018а, 2018б).

Б. С. Братусь спільною рисою психології дорадянського і радянського часу вважає “втрату вертикалі буття людини”, а свідченням психології пострадянського часу – появу гуманітарного, морально та християнсько зорієнтованого підходів, що означає “повернення в психологію душі” (Братусь, 2000). *Вирішення основної проблеми психології показують: психологія не втрачає, а, долаючи труднощі, шукає вертикаль буття людини.*

О. М. Леонт'єв доходить висновку, що на місце тріади “діяльність – свідомість – особистість” слід поставити тріаду “психологія образу – психологія діяльності – психологія особистості”. Йдеться не про *предметність образу*, а про *образ предмета*, де предметом є світ⁹. Думка О. М. Леонт'єва сягає царини, де розгортається думка С. Л. Рубінштейна. *Відкривається можливість і нового тлумачення категорії практики, і нового моністичного вирішення основної проблеми психології*, проте історія марксизму в російській психології добігає кінця.

Відповідаючи на запит пострадянської дійсності, учні згаданих учених категорією практики не мислять й відмовляються від того, що стверджували раніше¹⁰. *Історико-логічне, як і раніше, щільно переплітається з психологічним*. Наріжними стають поняття *суб'єктності, суб'єктивності, самодетермінація*. Якщо суб'єктивне є самодетермінованим, потреби співвідносити його з об'єктивним немає. Місце *принципу детермінізму* займає *принцип самовизначення*: людина оголошується “автором свого життя”, “господарем своєї долі” (К. О. Абульханова, Д. О. Леонт'єв, В. А. Петровський, В. О. Татенко). *У психології, усупереч діяльнісному, утверджується суб'єкт-*

ний підхід. Дискусії з приводу природи психічного не ведуться, основна проблема психології знімається з розгляду. Разом із марксизмом за межами психології опиняється категорія практики: точкою відліку аналізу відношення “суб'єктивне – об'єктивне” стає суб'єктивне. З епістемологічної точки зору, це – *суб'єктоцентризм*, з історико-психологічної – *крок у зворотному напрямку*

Людина належить світу, світ – людині, психічне присутнє в олюдненому бутті світу. Це ідея останніх кроків С. Л. Рубінштейна і *шлях до постнекласичної психології*. Доповнюючи С. Л. Рубінштейна, В. А. Роменець цим шляхом рухається: наріжним способом буття вчинок як суперечлива єдність суб'єктивного і об'єктивного, людини і світу; збагнути історію і логіку розгортання вчинку – означає розкрити природу, сутність і призначення властивого людині психічного. Для *класичної психології* суб'єктивне та об'єктивне є несумірними сутностями, для *некласичної* – сторонами однієї реальності, для *постнекласичної* – сторонами наріжного способу людського буття. *Психічне суб'єктивізується, об'єктивізується, олюднюється*.

За “суб'єктного” (В. О. Татенко, Г. Л. Тульчинський), а також “діяльнісного” (О. Є. Со-

⁹ З цього приводу пишуть: “До яких меж концепція може доповнюватись і розвиватись, не втрачаючи своєї якісної своєрідності? Рано чи пізно настає момент, коли теорія перетворюється або в еклектичний набір несумісних принципів, або в зовсім іншу теорію, котра заперечує постулати попередньої” (Корнилова, Смирнов, 2006, с. 186). Радше, третє: у творчості вченого настає момент коли, переосмислюючи зроблене, він виходить на шлях, пройти який вже не встигає. У С. Л. Рубінштейна є слова: “Великий перелом” (Рубінштейн, 1989б, с. 420), ймовірно, йдеться про ідею “внутрі-буття”. *Марксизм дає поштовх психологічній думці й він же її обмежує*. Перелом відбувається і в творчості О. М. Леонт'єва, і у творчості Л. С. Виготського (Мясоед, 2015а, 2018б). В. А. Роменець не обмежений жодною філософською доктриною, його творчість – розгортання “спіралей учинкового мислення” й синтез у формі *ідеї канонічної психології* (М'ясоїд, 2016а). *Мислення у психології здійснюється по-різному, за індивідуальною траєкторією розвитку*.

¹⁰ Провідні історики і теоретики психології радянської доби говорять: “Відхід психології від цих, здавалось би непорушних і незламних позицій (марксизму – П. М.) ... за минуле десятиліття привів до незворотних змін у змісті і структурі наукових знань... Подолати начотницькі штампи не становило жодних проблем у зв'язку з тим, що за виключення їх із тексту серйозних змістовних змін у ньому не відбувалося” (Петровський, Ярошевський, 1996, с. 275–276). Очевидно, говорять про себе, що ж стосується “незворотних змін”, то, з огляду на творчість психологів-марксистів Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонт'єва, на користь психології вони не пішли (Мясоед, 2018а).

Цікаво порівняти статтю К. О. Абульханової під назвою “Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології” (Абульханова, 2006) з розділом під такою ж назвою у книзі, опублікованій раніше (Абульханова-Славская, 1977). Тези розділу: тільки марксизм дає змогу ввести в психологію поняття індивіда як суб'єкта власної життєдіяльності і показати залежність індивідуальної свідомості від суспільного буття; у С. Л. Рубінштейна відсутня методологічна ланка – виведення функцій психічного з суспільної життєдіяльності індивіда; спосіб останньої – відтворення суспільної сутності індивіда в процесі вирішень суспільних завдань. Тези статті: С. Л. Рубінштейн розробив концепцію суб'єкта, на яку ідеологи тоталітаризму наклали табу; суб'єкт – здатність до активності, саморозвитку, самодетермінації, самовдосконалення; самосвідомість суб'єкта – основа стратегії його життя і показник міри його задоволеності. Неважко переконатися: С. Л. Рубінштейн стверджував протилежне (див.: Рубінштейн, 1989, 2003а, 2003б). Не відповідає реальному стану речей і твердження К. О. Абульханової, що всі ідеї С. Л. Рубінштейна від початку є “реалізацією суб'єктного підходу в психології” (Абульханова, 1989, с. 28).

колова) визначення вчинку втрачається можливість розуміння його як *практики* – спільнотного освоєння-творчості, в процесі якого людина виявляє свою сутність (Ш. Г. Алієв, П. А. М'ясоїд, А. В. Фурман). Суб'єктивне співвідноситься не з предметом (О. М. Лєонтєв), а з упредметненим світом, й зумовлюється не дією чи спогляданням (С. Л. Рубінштейн), а вчинком (В. А. Роменець)¹¹. Вчинок – “дзеркало Всесвіту”. У вчинку віддзеркалюється світ, пізнання світу – його самовідображення в особі людини. В епістемології це – *субстанціалізм*, у наукознавстві – *антропоцентризм*, у психології – підґрунтя *антропологічного підходу, збагаченого розумінням вчинку як практики*.

Творчість В. А. Роменця є ілюстрацією “безнадійності подолати дуалізм пізнання і життя зсередини теоретичного пізнання”, абстрагуючись від факту “присутності людини у бутті” (М. М. Бахтін). Тоді що у психологічному пізнанні означає “зсередини” і як відбувається вихід за межі властивого цьому процесу кола пізнання?

Людина у пізнанні і психолог як автор теорії психічного. Протиставлення суб'єкта об'єкту в епістемології відлунюється у психології протиставленням суб'єктивного об'єктивному, подолання цього протиставлення породжує моністичні теорії як в епі-

стемології, так і в психології. Зв'язки між дисциплінами досліджуються, та психологія тлумачиться як когнітивна наука¹². Якщо ж це наука про природу, сутність, покликання психічного, слід шукати зв'язки між теорією пізнання людиною світу і теорією пізнання людини. На перший план пошуків виходить *питання про місце людини у пізнанні*. Терміни “*теорія пізнання*” та “*епістемологія*” варто розмежовувати, розуміючи першу як сукупність конкретних внесків в історію епістемології. Відтак в епістемології в один шерг з поняттями “*суб'єкт*” і “*об'єкт*” стає поняття “*автор теорії пізнання*”, у психології в один шерг з поняттями “*суб'єктивне*” та “*об'єктивне*” – поняття “*автор теорії психічного*”.

Автор теорії пізнання відсторонюється від власної присутності у цьому процесі. *Коли вирішується питання про місце людини у пізнанні, діє принцип причетності, коли постає питання про місце автора теорії пізнання у цьому процесі, з'ясовується, що діє принцип спостереження*. Суперечність, що утворюється, можна пояснити визначенням пізнання як способу набування об'єктивних знань про дійсність. *Питання про співвідношення суб'єктивного та об'єктивного у пізнанні вирішується на користь об'єктивного*¹³. Пізнання здійснюється шляхом спільних зусиль, знання перевіряються на

¹¹ З теорією вчинку В. А. Роменця корелюють ідеї М. М. Бахтіна про загальнокультурну значущість вчинку (Бахтін, 2003). В. А. Роменець погоджується: кожен психічний феномен, включаючи думку, є вчинком, із сукупності вчинків складається людське життя, й продовжує: у вчинку світ стає буттям в його “змістовності й неповторній фактичності” (Роменець, Маноха, 1998, с. 133–138). Мислителі занурюються у смисложиттєві аспекти буття, показують, що саме вчинок характеризує творчу сутність людини, що так людина виявляє свою безпосередню присутність у світі, де ідеальне стає реальним, кінечне виражає безконечне, одиничне – всезагальне, висвітлюючи, що і як людина робить у світі й що граничним чином характеризує її саму (Алієв, М'ясоїд, Фурман, 2012; Алієв, М'ясоїд, 2013). *Вчинком людина освоює світ й утверджує себе в освоєному*. Намагання показати, що М. М. Бахтін проголошує властиву російській філософії “метафізику свободи”, а вчинок характеризує як довільну, усвідомлену, відповідальну дію в ситуації вибору (Гульчинский, 2020), не відповідає змісту і глибині думки мислителя.

¹² Ж. Піаже вводить поняття *генетичної епістемології* й показує зв'язок між формуванням логіко-психологічних операцій в дитячому віці і змістом базових понять науки (Піаже, 1994). Г. О. Балл говорить про *психологічну епістемологію*, яка вивчала б становлення людських знань з урахуванням наповненості їх значеннями і смислами (Балл, 2003). В статті про психологічну епістемологію мовиться про дисципліну, що, з огляду на результати досліджень пізнавальних процесів, розробляє вимоги до достовірності знань (Ройс, 2006). Є й інші характеристики зв'язків між психологією та епістемологією, але усі вони ґрунтуються на розумінні психології як когнітивної науки (М'ясоїд, 2018в). Епістемологи, коли звертаються до психології, також послуговуються даними про пізнавальну функцію психічного (див.: Лекторский, 1980, 2009).

¹³ Про це можна прочитати у будь-якій філософській енциклопедії. Наприклад: “Пізнання – суспільно-історичний процес набування, нагромадження і систематизації знання про природу, суспільство, людину та її внутрішній світ... В суб'єктивному відношенні суб'єкт виступає активною стороною процесу... Об'єкт вимагає адекватних його природі засобів відображення, спричиняє зміст своїх ідеальних образів, що є визначальною умовою істинності знання” (Йолон, 2002, с. 479). *Ідея активності суб'єкта пізнання підпорядковується ідеї об'єктивної істини*. Про те, що це конкретна людина, яка перебуває у пошуках істини, не йдеться. *Абстрагування від реальності пізнавального процесу породжує абстрактне уявлення про нього*.

Знаходять не випадковим, що З. Фрейд рано втратив брата (Лейбін, 2000), А. Маслоу у дитинстві зазнавав припинень з боку антисемітськи налаштованих однолітків, Б. Скіннер захоплено конструював різні пристрої (Х'елл Л., Зиглер, 1997), В. Келер мав освіту фізика (Піаже, 1966), Р. Кеттел – хіміка, К. Роджерс – теолога (Первін, Джон, 2001), що Ж. Піаже виховувався в родині протестантів, а Л. С. Виготський жив в епоху революції (Брунер, 2001). *У теорії психології відлунюється життя її автора. Суб'єктивність у пізнанні є невід'ємним моментом осягнення предмета в його об'єктивному існуванні*.

відповідність дійсності, та засобом цього процесу є мислення, й саме мислення визначає зміст теорії пізнання. На непересічній ролі мислення у пізнанні наголошує Р. Декарт, коли формулює “правила для керівництва розуму”, Б. Спіноза, коли долає дуалізм Р. Декарта, І. Кант, коли критикує “чистий розум”, Г. В. Ф. Гегель, коли, усупереч формальній, вдається до діалектичної логіки. *Теорія пізнання утримує в собі спосіб мислення її автора й саме останній висвітлює місце теорії в історії епістемології.*

У психології відбувається так само, як і в епістемології. Автор теорії особистості характеризує людину як особистість, не згадуючи, що такою ж особистістю є він сам. Автор теорії розвитку описує чинники, форми, траєкторії цього процесу, не звертаючись до власного розвитку. З. Фройд описує будову несвідомого конкретних людей, обходячи увагою власне несвідоме. *Автор теорії психології виносить себе за рамки пояснення, попри його виразну присутність у цьому процесі*¹⁴. У теорії психічного, де має місце коло пізнання, це відбувається з очевидністю. Автор знаходить місце своїй теорії серед інших теорій психології, проте не помічає, що вона показує відстань, яку долає історія цієї дисципліни в особі конкретного вченого. Це помічає історик, та коли шукає логіку набування психологічних знань, обходить увагою, що у кожного історика – своя логіка. *Там, де мав би діяти принцип причетності, діє принцип спостереження.*

І епістемологія, і психологія демонструють явище відсторонення автора теорії від предмета пояснення. Для вирішення питання про співвідношення об’єктивного і суб’єктивного у пізнанні потрібно з’ясувати місце суб’єктивності автора пояснення у цьому процесі. Психологія науки ясності не приносить: виокремлюються або категорійні структури мислення, що підпорядковують напрям і зміст пошуків вченого (М. Г. Ярошевський), або прагнення вченого до самоактуалізації, яке й визначає досягнення наукового результату (А. Maslow). *Пізнання або об’єктивізується,*

або суб’єктивізується. Те ж саме відбувається і тоді, коли з “категорійних”, або “мотиваційних” позицій досліджується психологічне пізнання. *Вирішенню питання про співвідношення об’єктивного і суб’єктивного у психологічному пізнанні слугує аналіз теорії конкретного вченого.* На часі – висвітлити дію принципу причетності у цьому процесі, показати, як саме мислення автора теорії психічного співвідноситься з предметом пояснення та як відбувається вихід за межі властивого психології кола пізнання. Предмет дослідження – *теорія вчинку В. А. Роменця.*

Ідея вчинку, що вперше проговорюється у статті “Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології” (1965), вдруге лунає через шість років – у книзі “Психологія творчості” (1971). Стадія “інкубації” (В. А. Роменець) триває шість років, якщо ж взяти до уваги, що вченому на час формулювання ідеї було 39 років, з яких останні 20 років він вивчає психологію та працює у цій галузі, стає очевидним, що ідеї передують тривалий шлях творчих пошуків. У статті, присвяченій аналізу цього процесу, мовиться про “суб’єктивність”, котра, у прагненні бути вираженою, “зникає у творчому продукті” (1972). В “Історії психології ХІХ – початку ХХ століття” це вже формула: “Творчий продукт долає суб’єктивність індивіда, зводить його до ролі творчого матеріалу, надаючи останньому можливість піти у небуття” (1995, с. 581). *Та ж, не апелюючи до суб’єктивності, продукт не збагнути.*

В “Історії психології” (1978) ідея вчинку стосується тільки становлення наукової психології; в “Історії Стародавнього світу і середніх віків” (1983) – це вже *вчинковий принцип дослідження історії всесвітньої психології і ситуативний рівень становлення психологічних знань*; в “Історії психології епохи Відродження” (1988), “Історії психології ХVІІ століття” (1990), “Історії психології епохи Просвітництва” (1993) характеризується *мотиваційний рівень*, в “Історії психології ХІХ – початку ХХ століття” (1995) – *дійовий рівень становлення психологічних знань.* В “Історії

¹⁴ Наукова теорія є своєрідним гештальтом, котрий організовує спосіб бачення автором, а також його прибічниками, предмета пояснення (Кун, 1975). Теорія психології висвітлює низку ефектів, що постають таким чином (М’ясоїд, 2015). Серед них – *ефект скутості автора власною теорією*: принцип теоретизування, який він знаходить, вивчаючи ідеї попередників, визначає зміст його теорії й водночас перебиває можливість критичного погляду на власне досягнення й застосування якогось іншого принципу психологічного пояснення. Звідси – *ефект абсолютизації автором своєї теорії*: автор вважає свою теорію досконалою й не припускає, що вже його учні будуть вносити в неї корективи, а то й заперечувати. Наступним іде *ефект розширення пояснювальних можливостей теорії*: через неї автор дивиться на предмет дослідження, за яким йому, зрештою, бачиться увесь світ. *Ефекти психологічного пізнання – свідчення безпосередньої присутності психолога у цьому процесі.*

психології епохи Просвітництва” (1993) вперше мовиться про *післядію* як компонент вчинку, а в “Історії психології ХХ століття” (1998), з огляду на *післядію*, висвітлюється *післядійовий рівень становлення знань*, водночас проводиться *ідея канонічної психології*.

В. А. Роменець описує процес, що розгортається як процес його власної творчості. Початком процесу є визрівання ідеї вчинку, продовженням – розгортання теорії вчинку, завершенням – ідея канонічної психології. Ситуація, мотивація, дія, *післядія* як компоненти вчинку, – це складники його власного мислення. *Мислення про вчинок здійснюється як учинок*: на ситуацію психологічного пізнання накладаються значення, народжується ідея вчинку й *мотивує до дії*, якою є розгортання теорії вчинку. *Мислення вченого конструює предмет пояснення*: історія *всесвітньої психології* постає історією складових *наріжного способу людського буття*, психологія людини – *способом буття в історичній й онтогенетичній динаміці його складових*. Теорія вчинку поглиблюється, ускладнюється, підводить до необхідності рефлексії і це вже *післядія*. Вихід на *післядійовий рівень становлення психологічних знань* відбувається в теорії, де саме цей рівень виокремлюється. Ідея канонічної психології – рефлексія і теорія вчинку в її логічному завершенні. *У поступі мислення автора теорії виражається поступ психології*. Засвідчується *безпосередня присутність психолога у психологічному пізнанні способом властивого йому мислення*. “Принцип спіралі” (В. А. Роменець) у теорії й історії психології, – це і спіраль мислення вченого, кожен виток якої, піднімаючись над попереднім, наближається до свого канону. *Логічне завершення мислення психолога стає логічним завершенням історії психології*.

“Клітинка” теорії й історії психології конструюються мисленням психолога з матеріалу теорії й історії психології, стає “клітинкою” аналізу цього процесу, що таким чином відтворюється. *Теорія вчинку В. А. Роменця – і свідчення безпосередньої присутності автора у психологічному пізнанні, й адекватне відтворення інобуття суб’єктивного в об’єктивному, і логічне завершення історичних пошуків відповіді на питання про природу, сутність, призначення психічного*.

Природа психічного – не стільки в інтеріоризації (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв), скільки в екстеріоризації. “Світ входить в людину як її визначеність й у вчинку бачить

себе” (В. А. Роменець). Об’єктивне виражає себе через суб’єктивне, суб’єктивне – через об’єктивне. *Екстеріоризацією психічного є спосіб людського буття, теорія останнього – теорія психічного*. Не від психічного – до вчинку (В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Г. Л. Тульчинський), а від вчинку – до психічного. *Способом мислення, тотожним способу буття психічного, психолог розкриває його природу, сутність, призначення*. “Мислення стає тотожним буттю, коли діяльність здійснюється за формою свого предмета” (А. Surmava). *Ідея тотожності мислення і буття, котра логічно завершує пошуки місця людини у пізнанні в епістемології, характеризує унікальне мислення у психології*. “Унікальне – інструмент осягнення універсального” (В. А. Роменець). *Унікальне адекватно осягає універсальне, коли постає у формі універсального*. Властиве теорії психічного *коло пізнання розширюється до меж буття психічного й на перешкоді моністичного вирішення основної проблеми психології вже не стоїть*. *Психологічні знання постають об’єктивними у їхньому суб’єктивному вираженні*. У поглибленнях ідеї тотожності мислення і буття є ще одна позиція: “Матеріальне породжує ідеальне як орган свого самопізнання” (Л. К. Науменко).

Про здатність природи через людину виражати свою потаємну сутність говорить Б. Спіноза, “дзеркалом Всесвіту” називає людину Г. В. Лейбніц, про органи чуттів людини як “відлуння Всесвіту” говорить К. Маркс. В. А. Роменець неодноразово цитує слова Г. С. Сковороди “Одними і тими ж очима, якими людина дивиться на Бога, Бог дивиться на людину”, наводить слова аль-Фаріда: “Всесвіт, люблячи, творить очі і вуха, щоб пізнати себе”, й доповнює визначення С. Л. Рубінштейна “людина – дзеркало Всесвіту” словами “людина – живе дзеркало Всесвіту”: віддзеркалюються взаємозалежні сутності; світ у вчинку людини бачить себе, людина, вчиняючи, себе пізнає; психічне – “своєрідний спосіб самовідображення світу”. *Світ відображається в людині, якщо спосіб її мислення є тотожним способу буття світу*. Історія психологічного пізнання постає історією самопізнання в особі людини світу, написаною конкретним учасником цього процесу. Своєрідне у самовідображенні світу насправді є унікальним.

Пізнання буття відбувається “зсередини” (М. М. Бахтін), саме таким чином постає *принцип причетності у психологічному пізнанні*. До зусиль окремої людини цей процес

не зводиться, та завдяки саме її зусиллям здійснюється. Співвідношення “суб’єктивне – об’єктивне” у пізнанні залишається невичерпним, пізнання – безмежним. Унікальне, яким є спосіб психологічного пізнання, залишається у царині закономірного як історико-логіко-психологічного.

Категорія буття та антропологічний підхід у психології. Психологію буття називають “психологією внутрішньої природи людини” (А. Маслоу). Буття “живе в людині” й спонукає її до самоактуалізації; людина – “задум і детермінанта власного розвитку”, “у самій собі” вона шукає вирішення проблем, реалізує свій творчий потенціал, зростає як особистість. Це позиції гуманістичної психології. Про “буття-з-іншим”, “буття-за-межами-світу” говорять представники екзистенційної психології, та предметом дослідження оголошують “внутрішній час і простір” (Л. Бінсвангер) та світ “для мене” (Р. Мей). Тлумачення буття як “творіння-падіння-спасіння” – ознака християнської психології, покликання якої – вивести людину на шлях спасіння через “уподібнення Христу”, таким бачиться антропологічний підхід у психології (В. І. Слободчиков).

І тоді, коли буття характеризується з огляду на суб’єктивність людини, і тоді, коли виноситься за її межі, суб’єктивне виокремлюється серед об’єктивного. Основна проблема психології вирішується дуалістичним чином. З епістемологічної точки зору, це – суб’єктоцентризм, з історико-психологічної – суб’єктивний підхід, суть якого С. Л. Рубінштейн передає словами про “куций антропологізм, що не враховує об’єктивного місця людини у світі”, а В. А. Роменець – словами про “психологію Мюнхгаузена, який сам себе витягає за волосся”. Тлумачення категорії буття визначає бачення проблеми людини в психології, самої психології та антропологічного підходу в цій науці.

С. Л. Рубінштейн висловлює ідею “внутрішнього буття”, В. А. Роменець, продовжуючи, – ідею вчинку як наріжного способу буття. Буття – об’єктивна реальність в її існуванні, ознаменованому присутністю людини. Способом присутності у бутті світу людина надає йому визначеності, коли таким способом є вчинок, буття висвітлюється зсередини. Категорія буття наповнюється змістом категорії практики й характеризує реальний спосіб існування людини в світі. Способом власного буття людина поєднується зі спосо-

бом буття світу й у пізнанні його виражає. Психологія буття набуває принципового іншого, ніж у гуманістичній, екзистенцій чи християнській психології, змісту. Закладаються підвалини антропологічного підходу, предметом якого є психічне, схарактеризоване з огляду на предметно-практичний спосіб людського буття. У цьому відношенні антропологічний підхід протистойть суб’єктивному.

У намаганні збагнути смисл буття, людина звертається до ідеї Христа, переступає межі поцейбічного, та “відношення між поцейбічним і потойбічним залишається і вирішуваним, і не вирішуваним” (В. А. Роменець). У потойбічному немає місця вчинкам. Буття постає у трансцендентному й водночас іманентному вимірі, це – ситуація невизначеності й джерело вчинку, через який людина реалізує взаємини зі світом й виявляє свою сутність. Психічне у цьому процесі висвітлює “власну своєрідність”, котра в аксіологічному наповненні усіх площин людського буття – індивідуальної, соціальної, історичної. Психології належить розкрити відношення “людина – вчинок – світ”, де вчинок є “всеохоплюючим зрізом буття”. Зріз щоразу інший, макросвіт постає мікросвітом, останній, пройшовши через пізнавальні процеси людини, – особистісним світом. “Людина стає в центр світу як точка його відліку”. Це гасло і провідна ознака антропологічного підходу в предметно-практичному наповненні його змісту.

Епістемологічним підґрунтям антропологічного підходу є принцип причетності, що у філософії науки набуває форми антропоцентризму. Фіксується факт присутності людини у світі як об’єкти пізнання. Місце традиційного відношення “суб’єкт – об’єкт” займає відношення “людина – світ”, і це вже зовсім інші – моністичні, співвіднесені зі способом буття людини, яким є пізнання, координати аналізу цього процесу. Дослідження того, як людина пізнає світ стає дослідженням місця людини у пізнанні. У дослідженні психологічного пізнання на антропологічний підхід виводять дані про безпосередню присутність психолога у цьому процесі способом властивого йому мисленням. Пошуки місця людини у пізнанні, здійснені в епістемології, наукознавстві, психології свідчать: пояснити феномен пізнання – означає схарактеризувати його з огляду на буття людини у бутті світу. Творчість В. А. Роменця дає змогу конкретизувати: рішучий крок уперед відбувається, коли спосіб буття психолога, яким є

його мислення, збігається зі способом людського буття. *Ілюструється ідея тотожності мислення і буття.*

На часі – поширення антропологічного підходу в зазначеному розумінні на психологію в цілому. Вже тому, що абстрактні визначення у царині проблеми людини у психології залишаються далекими від способу її реального буття¹⁵. Предмет пояснення постає зовсім по-іншому, ніж у випадку надання людині психологічної допомоги. Започатковується “схиза” – розкол психології на теоретичну і практичну (Ф. Ю. Василюк). *Теоретична психологія втрачає зв'язок з психічним у його конкретному вираженні, практична – з історичним поступом психологічної думки.* Антропологічний підхід у предметно-практичному наповненні його змісту зв'язок з історією психології не втрачає, водночас утримує в собі *ідею живої людини в психології* (С. Л. Рубінштейн, В. А. Роменець), що потребує реалізації. *Абстрактне має пояснювати конкретне, конкретне – жити абстрактне. Психології належить бути теоретичною і практичною водночас, психологу – теоретиком і практиком в одній особі.*

У гуманітарних науках відбувається “антропологічний поворот”: проблема людини обговорюється не в термінах “глобальних методологій”, а в термінах “аналітики повсякденності”, постає *психологія повсякденності* й “вивчає суб'єктивні репрезентації індивідуалізованого життєвого світу у його щоденному протіканні” (М. С. Гусельцева), де останні – і “інтерсуб'єктивне відображення повсякденності” (Д. О. Хорошилов), і “суб'єктивний світ особистості” (Т. М. Титаренко). *Межі суб'єктивного розширюються або звужуються, індивідуальне зникає, про об'єктивне не йдеться взагалі.* У біографічних дослідженнях номотетичний метод поєднується з ідіографічним (Т. Thomaе), та дослідження проводяться на вибірках, *метод індивідуалізації підпорядковується методу генералі-*

зації. Застосування ідіографічного методу завершується висновком про “унікальну патерновану індивідуальність” (Г. Олпорт), *питання про співвідношення загального та індивідуального не вирішується, а загострюється.* Що ж до психології індивідуальності, то, попри назву, вона вивчає “відповідність власних дій суб'єкта завданням і подіям діяльності” (К. О. Абульханова). Це позиція суб'єктного, а не антропологічного підходу. *Психологія залишається далекою від індивідуальності в її унікальності.*

Поширити антропологічний підхід у викладеному розумінні на психологію в цілому – означає наповнити її даними, отриманими в рамках аналізу відношення “загальне – індивідуальне – всезагальне”, де *індивідуальним є психічне в його унікальному вираженні.* Останнє – і предмет, й інструмент дослідження. *Коло пізнання залишається свідченням безпосередньої присутності психолога у психологічному пізнанні.* Вихід за межі кола потребує моністичного вирішення основної проблеми психології мисленням, що оперує категорією буття в предметно-практичному наповненні її змісту. *Місце психолога в реалізації антропологічного підходу є непересічним.*

В. А. Роменець створює теорію наріжного способу буття людини на історичному, а також онтогенетичному рівні, аналіз буття людини на індивідуальному рівні – завдання наступних кроків. Творчість видатного українського вченого відкриває можливість продовжити пошуки в царині теоретичної психології, конкретизуючи її зміст даними про психічне у його унікальному вираженні.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Ознаками теоретичної психології у її нинішньому стані є антиісторизм, беззмістовність, еkleктизм, незавершеність, безпредметність. Заперечується, що історія психології має

¹⁵ Вирішення проблеми людини вбачається в систематизації та з позицій психології узагальненні даних людинознавства (Ананьев, 1980), у поєднанні ідей психології гуманітарного, морального, християнського змісту (Братусь, 1997), у системному вивченні психічних і психофізіологічних функцій (Логинова 2017). *До категорії буття дослідники не звертаються.* За О. Г. Асмоловим, це – “птолемейська система відліку пізнання людини”, а є “коперніканська діяльнісна концепція аналізу людини” – дослідження “буття людини в світі, яке включає природно-історичний процес становлення людства в ході перетворення природи, суспільства, людини, олюднення світу, вчинки людини як автора і дійової особи своєї життєвої драми, сходження в історії суспільства та історії кожної людини до вільної індивідуальності” (Асмолов, 2007, с. 67). *І тоді, коли в психологічне пізнання людини вводиться категорія буття, в одному реченні поєднуються антропологічний і суб'єктний підходи.*

Антропологічний підхід мав би узгоджуватись з *ідеєю антропології як людинознавства*, та вона “неосяжна за змістом” й “губиться у цілковитій невизначеності” (В. А. Роменець). Спроба викладу антропологічних вчень це підтверджує (див.: Клейн, 2014).

логіку, ігноруються намагання збагнути природу і сутність психічного, узагальнюються поняття різного змісту, ідея інтеграції психології усього лиш проголошується, галузь називається теоретичною психологією, та теорії предметом досліджень не стають. Пошуки “клітинки” психології – поняття, що моністично характеризує відношення “суб’єктивне – об’єктивне”, оголошуються безперспективними, хоча інтерпретації саме цього відношення дають підставу визначити *теоретичну психологію як позначений теоріями психічного поступ психологічного пізнання у певному напрямі*. Концепція аналізу цього процесу складається під час досліджень творчості видатного українського вченого В. А. Роменця й включає позиції: це історико-логіко-психологічний процес, що здійснюється на епістемологічному підґрунті й пролягає у напрямі від дуалізму до дедалі змістовнішого монізму; етапами процесу є способи вирішення основної проблеми психології, котра фіксує необхідність схарактеризувати суб’єктивне з огляду на об’єктивне; закономірності процесу висвітлює спосіб мислення автора теорії психічного під час вирішення цієї проблеми. Теорія розгортається під час творчого діалогу автора з попередниками, саме таким чином постає теорія історії психології та теорія вчинку В. А. Роменця, що сама стає історією психології. Теорія психології – свідчення непересічного місця автора у психологічному пізнанні.

Людина оголошується суб’єктом пізнання (Р. Декарт), органом самопізнання світу (Б. Спіноза), здатною осягати об’єкт у межах свого мислення (І. Кант). В епістемології це суб’єктоцентризм, субстанціалізм, процесуалізм; принципу спостереження протистоїть принцип причетності, місце людини у пізнанні характеризується або дуалістично, або моністично. Ідея тотожності мислення і буття (Г. В. Ф. Гегель) наповнює принцип причетності новим змістом: умовою пізнання є збіг способу осмислення об’єкта зі способом його існування. Філософія науки принцип причетності або заперечує, або утверджує, те ж саме відбувається у психології науки. Твердження, що психологія здолає протиставлення “суб’єктивне – об’єктивне” через дослідження історії людського способу буття (М. Фуко) характеризує шлях, яким крокує В. А. Роменець, заперечення у цьому випадку принципу причетності насправді показує реальне місце людини у пізнанні.

Суб’єктоцентризм в епістемології відлунюється у психології протиставленням суб’єктив-

ного об’єктивному, подолання цього протиставлення породжує моністичні теорії як в епістемології, так і в психології. У психології це основна проблема, гостроти їй надає коло пізнання, в яке потрапляє психолог, коли, послуговуючись власним психічним, досліджує природу психічного. Проблема – джерело психологічного пізнання, коло – свідчення безпосередньої присутності психолога у цьому процесі. Психологи-марксистки (Л. С. Віготський, С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонт’єв) моністично вирішують основну проблему психології, мислячи *категорією практики*. Вирішення наштовхуються на труднощі, зумовлені “виробничим” тлумаченням практики. Постають ідеї, які поглиблюють зміст категорії практики й відкривають можливість нових вирішень цієї проблеми. Психологи пострадянської доби категорією практики не оперують й, на противагу діяльнісному, утверджують суб’єктний підхід. З епістемологічної точки зору, це – суб’єктоцентризм, з історико-психологічної – крок у зворотному напрямку. Основна проблема психології знімається з розгляду, історико-логічне щільно переплітається з психологічним.

За В. А. Роменцем, наріжним способом практики є *вчинок* як суперечлива взаємодія суб’єктивного і об’єктивного, людини і світу, що закарбовується в історії людського самопізнання. Динаміка складових вчинку (ситуація, мотивація, дія, післядія) висвітлює історичний, а також онтогенетичний шлях людини й сутність та призначення властивого їй психічного; як “клітинка” теорії психології вчинок утримує в собі історичні рівні психологічних знань. В. А. Роменець продовжує ідеї С. Л. Рубінштейна й виводить психологію на постнекласичний рівень розвитку. Для класичної психології суб’єктивне і об’єктивне є несумірними сутностями, для некласичної – сторонами реальності, для постнекласичної – сторонами людського способу буття. Основна проблема психології розв’язується принципово по-різному, розв’язки показують поступ психології від дуалізму до дедалі змістовнішого монізму.

Відсторонення автора теорії психології від предмета пояснення загострює питання про співвідношення суб’єктивного та об’єктивного, вирішується питання шляхом аналізу теорії вчинку В. А. Роменця. З’ясовується, що у поступі мислення психолога виражається історичний поступ психології коли спосіб мислення збігається зі способом буття психічного. Ілюструється ідея тотожності мислення

і буття, котра логічно завершує пошуки місця людини у пізнанні. Властиве поясненню природи психічного коло пізнання розширюється до меж існування психічного й на перешкоді моністичного вирішення основної проблеми психології вже не стоїть. Теорія вчинку постає і свідченням безпосередньої присутності автора у психологічному пізнанні, і відтворенням інобуття суб'єктивного в об'єктивному, й історико-логіко-психологічним завершенням вирішень цієї проблеми. Пошуки місця людини у пізнанні, здійснені в епістемології, наукознавстві, психології, свідчать: пояснити феномен пізнання – означає схарактеризувати його з огляду на буття людини у бутті світу. Аналіз теорії В. А. Роменця дає змогу конкретизувати: рішучий крок уперед відбувається, коли спосіб буття психолога, яким є його мислення, збігається зі способом буття людини, психічне якої стає предметом осмислення. Учений створює теорію способу буття людини на історичному та онтогенетичному рівні, на часі схарактеризувати спосіб буття людини на індивідуальному рівні на підґрунті категорії буття у предметно-практичному наповненні її змісту, зреалізувати таким чином антропологічний підхід у психології й подолати розрив між теоретичною та практичною гілками цієї науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Абульханова-Славская К. А. Диалектика человеческой жизни (Соотношение философского, методологического и конкретно-научного подходов к проблеме индивида). Москва : Мысль, 1977. 224 с.

Абульханова-Славская К. А. Принцип субъекта в философско-психологической концепции С. Л. Рубинштейна. *Сергей Леонидович Рубинштейн : Очерки. Материалы. Воспоминания* / отв. ред. Б. М. Ломов. Москва : Наука, 1989. С. 10–61.

Абульханова К. О. Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 37–51.

Абульханова К. А. Проблема индивидуальности в психологии. *Психология индивидуальности : Новые модели и концепции* / под ред. Е. Б. Старовойтенко, В. Д. Шадрикова. Москва : НОУ ВПО МПСИ, 2009. С. 14–63.

Академік В. А. Роменець : творчість і праці : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. 269 с.

Алієв Ш., М'ясоїд П., Фурман А. В. Вчинкова природа практики (філософсько-психологічна інтерпретація творчого діалогу В. А. Роменця із М. М. Бахтінім). *Психологія і суспільство*. 2012. № 3. С. 6–23.

Алиев Ш. Г., Мясоид П. А. О поступковой природе практики (в переключке В. А. Роменца с М. М. Бахти-

ным). URL : https://filosofia.ru_o_postupkovoy_prirode_praktiki/ (дата публікації 10.01.2013, дата звертання 20.07.2020).

Аллахвердов В. М. Методологическое путешествие по океану бессознательного к таинственному острову сознания. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 368 с.

Аллахвердов В. М. Постановка проблем и формулировка гипотез в психологическом исследовании. *Психологические исследования*. 2020. Т. 13. № 70. С. 4. URL : <http://psystudy.ru>

Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. *Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : в 2 т.* Москва : Педагогика, 1980. Т. 1. С. 16–123.

Асмолов А. Г. По ту сторону сознания : Методологические проблемы неклассической психологии. Москва : Смысл, 2002. 480 с.

Асмолов А. Г. Психология личности : культурно-историческое понимание развития человека / 3-е изд., испр. и доп. Москва : Смысл ; Академия, 2007. 528 с.

Балин В. Д. Введение в теоретическую психологию. Санкт-Петербург : Издательство Петербургского государственного университета, 2012. 201 с.

Балл Г. До визначення засад рацігуманістичного підходу в методології психологічної науки. *Психологія і суспільство*. 2000. № 2. С. 74–90.

Балл Г. О. Актуальні проблеми психологічної епістемології. *Мова і культура*. 2003. Т. 2. Вип. 6. С. 5–12.

Балл Г. А. Системные представления как медиаторы взаимодействия естественнонаучной и гуманитарной традиций в человековедении. *Развитие психологии в системе комплексного человекознания* / отв. ред. А. Л. Журавлев, В. А. Кольцова. Москва : Институт психологии РАН, 2012. Ч. 2. С. 27–29.

Балл Г. Теоретична психологія як царица науковості і духовності (до видання українського перекладу книги Філіпа Лерша “Структура особи”). *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 72–79.

Бахтин М. М. К философии поступка. *Бахтин М. М. Собр. соч. : в 7 т.* Москва : Русские словари, 2003. Т. 1. С. 7–68.

Бахтин М. М. К методологии гуманитарных наук. *Бахтин М. М. Собр. соч. : в 7 т.* Москва : Русские словари, 1997. Т. 5. С. 159–206.

Бинсвангер Л. Экзистенциально-аналитическая школа мысли. *Экзистенциальная психология* / пер. с англ. Москва : Апрель Пресс & ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 308–332.

Братусь Б. С. Проблема человека в психологии. *Вопросы психологии*. 1997. № 5. С. 3–19.

Братусь Б. С. Русская, советская, постсоветская психология : Конспективное изложение. Москва : Московский психолого-социальный институт : Флинта, 2000. 88 с.

Брунер Дж. Торжество разнообразия : Пиаже и Выготский. *Вопросы психологии*. 2001. № 4. С. 3–13.

Брушлинский А. В. Деятельностный подход и психологическая наука. *Вопросы философии*. 2001. № 2. С. 89–95.

Брушлинский А. В. Психология субъекта (страницы последней книги). *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 2. С. 7–14.

Будилова Е. А. Труды по истории психологии. Москва : Наука, 2009. 504 с.

- Василюк Ф. Е. Методологический анализ в психологии. Москва : МГППГУ, Смысл, 2003. 240 с.
- Вильш И. Методологические требования к научным теориям гуманитарной сферы. *Методология и история психологии*. 2018. Вып. 4. С. 101–110. Doi: 10.7868/S1819265318040106
- Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование. *Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т.* Москва : Педагогика, 1982а. Т. 1. С. 291–436.
- Выготский Л. С. Проблема сознания. *Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т.* Москва : Педагогика, 1982б. Т. 1. С. 156–167.
- Выготский Л. С. История развития высших психических функций. *Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т.* Москва : Педагогика, 1983. Т. 3. С. 5–328.
- Гараи Л., Кечке М. Еще один кризис в психологии! Возможная причина шумного успеха идей Л.С. Выготского. *Вопросы философии*. 1997. № 4. С. 86–97.
- Гарбер И. Е. Метаспихологический подход к интеграции психологии. *Теория и методология психологии : Постнеклассическая перспектива* / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. Москва : Институт психологии РАН, 2007. С. 484–503.
- Гусельцева М. С. Культурная психология : Методология, история, перспективы. Москва : Прометей, 2007. 290 с.
- Гусельцева М. С. Понятие прогресса и модели развития психологической науки. *Прогресс психологии : критерии и признаки* / под ред. А. Л. Журавлева, Т. Д. Марцинковской, А. В. Юревича. Москва : Институт психологии РАН, 2009. С. 13–31.
- Гусельцева М. С. Антропологическая оптика в психологии и гуманитаристике. *Вопросы психологии*. 2012. № 5. С. 3–18.
- Гусельцева М. С. Эволюция психологического знания в смене типов рациональности (историко-методологическое исследование). Москва : Акрополь, 2013. 367 с.
- Гусельцева М. С. Психология повседневности : методология, история, перспективы. *Психологические исследования*. 2017. Т. 10. № 51. 12. <http://psystudy.ru>
- Ждан А. Н. Критика понятия прогресса. *Прогресс психологии : критерии и признаки* / под ред. А. Л. Журавлева, Т. Д. Марцинковской, А. В. Юревича. Москва : Институт психологии РАН, 2009. С. 144–150.
- Ильенков Э. В. Диалектика идеального. *Ильенков Э. В. Философия и культура*. Москва : Политиздат, 1991. С. 229–270.
- Йолон П. Пізнання. *Філософський енциклопедичний словник* / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. С. 479–480.
- Клейн Л. С. История антропологических учений. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2014. 744 с.
- Кононович Т., М'ясоїд П. Економічна поведінка і процес прийняття рішення : Single case study. *Психологія і суспільство*. 2019. № 2. С. 115–138.
- Кононович Т. А., Мясоид П. А. Теория перспектив в процессах принятия решения : анализ с помощью Single Case Study. *Психологические исследования*. 2020. Т. 13. № 70. С. 2. URL : <http://psystudy.ru>
- Корнилова Т. В., Смирнов С. Д. Методологические основы психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 320 с.
- Кун Т. Структура научных революций / пер. с англ., 2-е изд. Москва : Прогресс, 1975. 288 с.
- Лейбин В. М. “Толкование сновидений” как психо-биография З. Фрейда. *Вопросы психологии*. 2000. № 5. С. 99–111.
- Лекторский В. А. Субъект. Объект. Познание. Москва : Наука, 1980. 358 с.
- Лекторский В. А. О классической и неклассической эпистемологии. *На пути к неклассической эпистемологии* / отв. ред. В. А. Лекторский. Москва : ИФРАН, 2009. С. 7–24.
- Леонтьев А. А. Л. С. Выготский. Москва : Просвещение, 1990. 158 с.
- Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. *Леонтьев А. Н. Избр. психол. произв. : в 2 т.* Москва : Педагогика, 1983. Т. 2. С. 94–231.
- Леонтьев А. Н. К психологии образа. *Вестник Московского университета. Сер. 14. Психология*. 1986. № 3. С. 72–76.
- Леонтьев А. Н. О книге С. Л. Рубинштейна “Основы общей психологии”. Материалы к дискуссии. *Леонтьев А. Н. Философия и психология. Из научного наследия* / под ред. А. А. Леонтьева, Д. А. Леонтьева. Москва : Издательство Московского университета, 1994. С. 226–228.
- Леонтьев А. Н. Учение о среде в педологических работах Л. С. Выготского (критическое исследование). *Вопросы психологии*. 1998. № 1. С. 108–124.
- Леонтьев Д. А. Что дает психологии понятие субъекта : субъектность как измерение личности. *Эпистемология и философия науки*. 2010. Т. XXV. № 3. С. 136–153.
- Логинова Н. А. Проблема человека в современной российской психологии. *Институт психологии Российской академии наук. Человек и мир*. 2017. Т. 1. № 1. С. 81–110.
- Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва : Наука, 1984. 444 с.
- Мазилов В. А. Методология психологической науки : История и современность. Ярославль : РИО ЯГУ, 2017. 419 с.
- Мамардашвили М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности / 2-е изд., испр. Москва : Лабиринт, 1994. 90 с.
- Маслоу А. Психология бытия / пер. с англ. Москва : Рефл-бук; Киев : Ваклер, 1997. 304 с.
- Мединцев В. А. Методологические составляющие интеграции психологического знания. *Ярославский педагогический вестник*. 2020. № 1 (112). С. 115–131. DOI : 10.20323/1813-145X-2020-1-112-115-130
- Мей Р. Открытие бытия. Очерки экзистенциальной психологии. Москва : Институт общегуманитарных исследований, 2004. 192 с.
- М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1998 (5-е вид. – 2006 р.). 487 с.
- Мясоид П. А. Антропологический принцип и проблемы психологии развития. *Вопросы психологии*. 2000. № 5. С. 122–125.
- М'ясоїд П. Психогенетична проблема і моністичний принцип у психології розвитку. *Психологія і суспіль-*

ство. 2003. № 3. С. 17–77.

М'ясоєд П. А. Теорії в психології розвитку. *Вопросы психологии*. 2004. № 5. С. 141–144.

М'ясоїд П. Наука і практика у роботі психолога. *Психологія і суспільство*. 2004. № 3. С. 5–74.

М'ясоїд П. “Паралелограм” Олексія Леонтєва та основна проблема психології. *Психологія і суспільство*. 2006. № 1. С. 53–95.

М'ясоїд П. Сергій Рубінштейн : життя висхідною. *Психологія і суспільство*. 2009а. № 2. С. 7–36.

М'ясоїд П. Метатеоретичний аналіз у психології. *Психологія і суспільство*. 2009б. № 4. С. 54–82.

М'ясоїд П. А. Курс загальної психології : підруч. / у 2 т. Київ : Алерта, 2011а. Т. 1. 496 с.

М'ясоїд П. А. Підручник із психології і психологічне пізнання. *Педагогіка і психологія*. 2011б. № 2. С. 135–143.

М'ясоїд П. А. Володимир Роменець : від психології творчості до творчості у психології. *Психологія вчинку : Шляхами творчості В. А. Роменця : зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман*. Київ : Либідь, 2012. С. 139–174.

М'ясоїд П. А. Курс загальної психології : підруч. / у 2 т. Київ : Алерта, 2013. Т. 2. 758 с.

М'ясоєд П. А. Творческое наследие В. А. Роменца в историко-психологическом знании. *Психологический журнал*. 2013а. № 3. Т. 34. С. 51–59.

М'ясоєд П. А. Творчество В. А. Роменца и российская психологическая мысль. *Вопросы психологии*. 2013б. № 1. С. 106–115.

М'ясоїд П. Психологічне пізнання як предмет історичного метатеоретичного аналізу. *Система сучасних методологій : хрестоматія в чотирьох томах / упоряд., відп. ред., перекл. А. В. Фурман*. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. Т. 3. С. 189–208.

М'ясоєд П. А. Категория практики и методология психологии. *Вопросы психологии*. 2015а. № 3. С. 106–115.

М'ясоєд П. А. Плурализм и монизм в методологии психологии. *Методология современной психологии*. 2015б. Вып. 5. С. 146–159.

М'ясоїд П. А. Психологічне пізнання : історія, логіка, психологія. Київ : Либідь, 2016а. 560 с.

М'ясоїд П. Творчість В. А. Роменця і проблема людини в психології. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко*. Київ : Либідь, 2016б. С. 126–145.

М'ясоєд П. А. Роменец Владимир Андреевич : данные биографии. *История российской психологии в лицах : Дайджест*. 2016, № 5. С. 51–75.

М'ясоїд П. Психологія та епістемологія (пам'яті Г. О. Балла). *Психологія і суспільство*. 2017. № 2. С. 56–73.

М'ясоїд П. А. Суб'єктний підхід у психології і людина як предмет пізнання (пам'яті В. А. Роменця). *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2018. № 2. С. 41–44.

М'ясоєд П. А. Советская и постсоветская психология : проблема преемственности. *Вопросы психологии*. 2018а. № 4. С. 128–139.

М'ясоєд П. А. Противостояние двух школ марксистской психологии и проблема природы психического. *Конференциум АСОУ*. Москва : АСОУ, 2018б.

С. 475–490.

М'ясоєд П. А. Человек в теории познания и психологическое познание человека (к вопросу о соотношении эпистемологии и психологии). *Методология и история психологии*. 2018в. Вып. 3. С. 105–126. DOI:10.7868/S181926531803007X

М'ясоїд П. Принцип історизму і мислення у психології. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3–4. С. 38–72. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.038>.

М'ясоєд П. А. К содержательному определению понятия “интеграция психологии”. *Интеграция в психологии : теория, методология, практика : материалы III Национальной научно-практической конференции с международным участием / под ред. В. А. Мазилова*. Ярославль : РИО ЯГПУ, 2020. С. 70–75.

М'ясоїд П. А., Шатирко Л. О. Наукова біографія В. А. Роменця. *Академік В. А. Роменець : творчість і праці : зб. ст. / уклад. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. Л. О. Шатирко*. Київ : Либідь, 2016. С. 17–34.

Науменко Л. К. Человек в креативной вселенной (“антропный принцип”). *Альтернативы*. 2011. № 3. URL : <http://www.intelros.ru/readroom/alternativi/alternativy-3-2011/11457-chelovek-v-kreativnoj-vselennoj-antropnyj-princip.html> (дата звертання 22.06.2020 р.)

Оллпорт Г. В. Горечь и сладость плодов эклектизма. *Оллпорт Г. В. Личность в психологии : пер. с англ.* Москва : КСП+ ; СПб. : Ювента, 1998. С. 15–44.

Оллпорт Г. В. Общее и уникальное в психологии. *Оллпорт Г. В. Личность в психологии : пер. с англ.* Москва : КСП+ ; СПб. : Ювента, 1998. С. 72–87.

Оллпорт Г. Какие единицы нам использовать? *Оллпорт Г. Становление личности. Избранные труды : пер. с англ.* Москва : Смысл, 2002. С. 46–61.

Патяева Е. Ю. Классическое, неклассическое и постнеклассическое знание в современной психологии. *Психологическое знание : Современное состояние и перспективы развития / под ред. А. Л. Журавлева, А. В. Юревича*. Москва : Институт психологии РАН, 2018. С. 160–193.

Первин Л., Джон О. Психология личности : теория и исследования / пер. с англ. Москва : Аспект-Пресс, 2001. 607 с.

Петровский А. В., Ярошевский М. Г. История и теория психологии : в 2 т. Ростов н/Дону : “Феникс”, 1996. Т. 1. 416 с.

Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Теоретическая психология : учеб. пособ. Москва : Академия, 2003. 496 с.

Петровский А., Петровский В. Категориальный строй психологии сегодня. *Развитие личности*. 2014. № 2. С. 92–124.

Петровский В. А. Очерк теории свободной причинности. *Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / под ред. Д. А. Леонтєва, В. Г. Щур*. Москва : Смысл, 1997. С. 124–144.

Пиаже Ж. Характер объяснения в психологии и психофизиологический параллелизм. *Экспериментальная психология / пер. с фр., ред.-сост. П. Фресс, Ж. Пиаже*. Москва : Прогресс, 1966. Вып. I–II. С. 157–194.

Пиаже Ж. Психология интеллекта. *Пиаже Ж. Избранные психологические труды / пер. с фр.* Москва : Просвещение, 1969. С. 55–231.

- Пиаже Ж. Генетическая эпистемология. *Вопросы философии*. 1994. № 5. С. 54–63.
- Пискун В. М. Метапсихологія та її паралогізми. *Основи психології: підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995. С. 132–158.
- Поппер К. Логика и рост научного познания. Избр. раб. / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1983. 605 с.
- Пригожин И. Философия нестабильности. *Вопросы философии*. 1991. № 6. С. 46–57.
- Пузырей А. А. : выступление за Круглым столом “Психология и новые идеалы научности”. *Вопросы философии*. 1993. № 5. С. 26–40.
- Пятигорский А. Философия и психология : лекция. URL : <https://ametalnikova.ru/filosofija-i-psiologija-aleksandra-pjatigorskogo> (дата публікації 2006 р., дата звертання 24.04.2020).
- Ройс Дж. Р. Эпистемология психологическая. *Корсини Р., Ауэрбах А. Психологическая энциклопедия*. Санкт-Петербург : Питер, 2006. С. 1788.
- Роменець В. А. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології. *З історії філософської думки на Україні*. Київ : Наукова думка, 1965. С. 104–118.
- Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1971. 247 с.
- Роменець В. А. Аналіз творчого процесу. *Філософська думка*. 1972. № 1. С. 52–62.
- Роменець В. А. Історія психології : навч. посіб. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1978. 439 с.
- Роменець В. А. Історія психології Стародавнього світу і середніх віків : навч. посіб. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1983. 416 с.
- Роменець В. А. Історія психології епохи Відродження : навч. посіб. Київ : Вища школа. Головне видавництво, 1988. 408 с.
- Роменець В. А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. Киев : Здоров'я, 1989. 192 с.
- Роменець В. А. Історія психології XVII століття : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1990. 568 с.
- Роменець В. А. Історія психології епохи Просвітництва : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1993. 568 с.
- Роменець В. А. Постаннн канонічної психології : післямова. *Основи психології : підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995а. С. 605–621.
- Роменець В. А. Історія психології XIX – початку XX століття : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1995б. 614 с.
- Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології XX століття : навч. посіб. Київ : Либідь, 1998. 989 с.
- Рубинштейн, С. Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории. *Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии*. Москва : Педагогика, 1973. С. 220–235.
- Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. Москва : Педагогика, 1989. Т. 1. 320 с. Т. 2 328 с.
- Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. *Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир*. Санкт-Петербург : Питер, 2003а. С. 43–280.
- Рубинштейн С. Л. Человек и мир. *Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир*. Санкт-Петербург : Питер, 2003б. С. 281–426.
- Слободчиков В. И. О личностном, вне- и околичностном способах бытия человека. *Лествица полноты образования человек. Опыт научной дискуссии* / ред. и сост. А. А. Остапенко. Москва : НИИ школьных технологий, 2019. С. 160–173.
- Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе. Москва : Школьная пресса, 2000. 416 с.
- Соколова Е. Е. К проблеме методологии построения общепсихологической теории в школе А. Н. Леонтьева. *Методология и история психологии*. 2007. Т. 2. Вып. 4. С. 163–178.
- Соколова Е. Е. Проблема поступка в трудах В. А. Роменця и А. Н. Леонтьева : сравнительный анализ. *Психологія вчинку : Шляхами творчості В. А. Роменця* / упоряд. П. А. М'ясоїд ; відп. ред. А. В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. С. 68–84.
- Страницы истории : о том, как был уволен С. Л. Рубинштейн (из архива МГУ). *Вопросы психологии*. 1989. № 4. С. 73–101. № 5. С. 56–63.
- Степин В. С. Теоретическое знание : Структура, история, эволюция. Москва : Прогресс – Традиция, 2000. 744 с.
- Степин В. С. Важно, чтобы работа не прекращалась : беседы. *Вопросы философии*. 2004. № 9. С. 16–71.
- Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 316–358.
- Татенко В. А. Проблемы субъекта в современной психологии (украинская школа). *Философско-психологическое наследие С. Л. Рубинштейна* / отв. ред. К. А. Абульханова. Москва : Институт психологии РАН, 2011. С. 371–387.
- Татенко В. О., Роменець В. А. Вчинок як принцип побудови теорії та історії психології. *Основи психології: підруч.* / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ : Либідь, 1995 (6-е вид. – 2006 р.). С. 161–193.
- Титаренко Т. М. Психологія особистості В. А. Роменця у постмодерністському звучанні. “*Ars vetus – Ars nova*” : В. А. Роменець / відп. ред. І. П. Маноха. Київ : Гнозис, 2001. С. 25–43.
- Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості : У межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
- Титаренко Т. М. Соціально-психологічні практики конструювання життєвого шляху особистості. *Психологія життєтворення особистості в сучасному світі* / за ред. Т. М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2016. С. 13–55.
- Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології. Київ : Вища школа, 1979. 198 с.
- Ткаченко О. М. Развитие категориального строя психологической науки (принципы и методологические предпосылки построения современной системы психологических знаний) : автореф. дис... докт. психол. н. Киев-Москва, 1982. 43 с.
- Тульчинский Г. Л. Философия поступка : самоопределение личности в современном обществе. Санкт-Петербург : Алетейя, 2020. 826 с.
- Ушаков Д. В. Теоретическая психология и принцип универсального эволюционизма. *Вестник СПбГУ. Сер. 16. Психология. Педагогика*. 2016. Вып. 1. С. 25–34.
- Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / пер. с англ. Москва : АСТ; Храни-

тель, 2007. 413 с.

Фрейджер Р., Фэйдимен Д. Личность. Теории, эксперименты, упражнения / пер. с англ., 6-е междунар. изд. Санкт Петербург : Прайм-Еврознак, 2006. 704 с.

Фуко М. Археология знания / пер. с фр. Санкт-Петербург : ИЦ "Гуманитарная академия", Университетская книга, 2004. 416 с.

Фурман А. В. Методологія як сфера науки, мислєдїяльностї, методологування. *Методологія і психологія гуманїтарного пізнання. До 25-рїччя наукової школи професора А. В. Фурмана* / колективна монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019а. С. 6–235.

Фурман А. В. Методологічне обґрунтування предметного поля теоретичної психології. *Психологія і суспільство*. 2019б. № 3-4. С. 5–37. DOI : <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.005>

Фурман А. В. Метатеоретична реконструкція предметного поля канонїчної психології. *Психологія особистості*. 2019в. № 1. С. 5–20.

Хорошилов Д. А. Археология повседневности и социальное познание. *Психологические исследования*. 2017. Т. 10. № 54. С. 6. URL : <http://psystudy.ru>

Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. Основные положения, исследования и применения / пер. с англ. Санкт Петербург : Питер, 1997. 608 с.

Шрагіна Л. І. Проблеми соціально-психологічних наук в контексті теорії розвитку штучних систем. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Т. 1, вип. 1. С.227–233.

Юревич А. В. Психология и методология. Москва : Институт психологии РАН, 2005. 312 с.

Юревич А. В. Вместо введения : Состав структура и психологического знания. *Психологическое знание: Современное состояние и перспективы развития* / под ред. А. Л. Журавлева, А. В. Юревича. Москва : Институт психологии РАН, 2018. С. 9–34.

Янчук В. А. Культурно-диалогическая метаперспектива интеграции психологии в условиях неопределенности и конструктивистского многообразия. *Методология и история психологии*. 2018а. Вып. 1. С. 124–154.

Янчук В. А. Социокультурно-интердетерминистская диалогическая перспектива позиционирования в психологическом многообразии. *Психологическое знание: Современное состояние и перспективы развития* / под ред. А. Л. Журавлева, А. В. Юревича. Москва : Институт психологии РАН, 2018б. С. 385–406.

Ярошевский М. Г. История психологии / 3-е изд., перераб. Москва : Мысль, 1985. 575 с.

Ярошевский М. С. Л. С. Выготский : в поисках новой психологии. Санкт-Петербург : Издательство международного фонда истории науки, 1993. 301 с.

Ярошевский М. Г. Историческая психология науки. Санкт-Петербург : Международный фонд истории науки, 1995. 352 с.

Boring E. G. A history of experimental psychology / 2d ed. New York : Appleton-Century-Crofts, 1950. 775 p.

Buss D. M. Evolutionary psychology : A new paradigm for psychological science. *Psychological Inquiry*. 1995. V. 6. Is. 1. P. 1–30. Doi : [10.1207/s15327965pli0601_1](https://doi.org/10.1207/s15327965pli0601_1)

Duntley J. D., Buss D. M. Evolutionary psychology is a metatheory for psychology. *Psychological Inquiry*. 2008. V. 19. Is. 1. Pp. 30–34. DOI : [10.1080/10478400701774105](https://doi.org/10.1080/10478400701774105)

Edwards M. Organizational transformation for sustainability : An integral metatheory. New York : Routledge, 2010. 275 p.

Hao-Sheng Y., Stam H. J. What is a good theory? A perspective from theoretical psychology. *Acta Psychologica Sinica*. 2013. V. 44, N. 1. Pp. 133–137. DOI : [10.3724/SP.J.1041.2012.00133](https://doi.org/10.3724/SP.J.1041.2012.00133)

Healy P. Toward an integrative, pluralistic psychology : On the hermeneutico-dialogical conditions of the possibility for overcoming fragmentation. *New Ideas in Psychology*, 2012. V. 30. N. 3. Pp. 271–280. DOI : [10.1016/j.newideapsych.2011.12.005](https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2011.12.005)

Henriques G. The tree of knowledge system and the theoretical unification of psychology. *Review of general psychology*. 2003. June 1. Pp. 150–182. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.7.2.150>

Hughes B. M. Psychology in crisis. Red Globe Press. 2018. 200 p.

Kononovych T., Myasoid P. Prospect theory and individual style of economic decision-making. *Problems of Psychology in the 21st Century*. 2020. V. 14. № 1. Pp. 54–63. DOI : [10.33225/ppc/20.14.54](https://doi.org/10.33225/ppc/20.14.54)

Lincoln Y. S., Lynham S. A. Criteria for assessing theory in human resource development from an interpretive perspective. *Human Resource Development International*. 2011. V. 14, Is.1. Pp. 3–22. DOI : [10.1080/13678868.2011.542895](https://doi.org/10.1080/13678868.2011.542895)

Mammen J. The permanent crisis in psychology. *Mammen J. A new logical foundation for psychology*. Springer, 2017. Pp. 13–27. DOI : [10.1007/978-3-319-67783-5_3](https://doi.org/10.1007/978-3-319-67783-5_3)

Maslow A. The psychology of science : A reconnaissance. New York : Harper & Row, 1966. 168 p.

Petrovsky A. V., Petrovsky V. A. The categorical system of psychology. An experience of constructing a theory of theories in psychology. *Journal of the Higher School of Economics*. 2018. V. 15. N. 4. Pp. 626–644. DOI : [10.17323/1813-8918-2018-4-626-644](https://doi.org/10.17323/1813-8918-2018-4-626-644)

Surmava A. Spinoza in the science of object-oriented activity. *Mind, Culture, and Activity*. 2018. 25:4. Pp. 365–377. DOI : [10.1080/10749039.2018.1533981](https://doi.org/10.1080/10749039.2018.1533981)

Teo T. Theoretical psychology : A critical-philosophical outline of core issues. *Handbook of critical psychology* / ed. I. Parker. New York : Routledge, 2015. Pp. 117–126.

Teo T. From psychological science to the psychological humanities : Building a general theory of subjectivity. *Review of General Psychology*. 2017. V. 21. N. 4. P. 281–291. DOI : [10.1037/gpr0000132](https://doi.org/10.1037/gpr0000132)

Teo T. Outline of theoretical psychology : Critical investigations. London : Palgrave Macmillan, 2018. 316 p.

Thomae H. The nomothetic-idiographic issue : Some roots and recent trends. *International Journal of Group Tensions*. 1999. № 28. Pp. 187–215. <https://doi.org/10.1023/A:1021891506378>

Thomas R. M. Comparing theories of child development / 6nd ed. Belmont, CA : Wadsworth, 2005. 558 p.

Watanabe T. Metascientific foundations for pluralism in psychology. *New Ideas in Psychology*. 2010. V. 2. N. 28. Pp. 253–262. DOI : [10.1016/j.newideapsych.2009.09.019](https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2009.09.019)

Welwood J. Self-knowledge as the basis for an integrative psychology. *The Journal of Transpersonal Psychology*. 1979. V. 11. N. 1. Pp. 23–40.

REFERENCES

- Abul'khanova-Slavskaya K. A. Dialektika chelovecheskoy zhizni (Sootnosheniye filosofskogo, metodologicheskogo i konkretno-nauchnogo podkhodov k probleme individa). Moskva : Mysl', 1977. 224 s.
- Abul'khanova-Slavskaya K. A. Printsip sub'yekta v filosofsko-psikhologicheskoy kontseptsii S. L. Rubinshteyna. Sergey Leonidovich Rubinshteyn : Ocherki. Materialy. Vospominaniya / otv. red. B. M. Lomov. Moskva : Nauka, 1989. C. 10–61.
- Abul'khanova K. O. Metodolohichne znachennya katehoriyi sub'yekta dlya suchasnoyi psikhohiyyi. Lyudyna. Sub'yekt. Vchynok : Filosos'ko-psykhologichni studiyi / za zah. red. V. O. Tatenka. Kyiv : Lybid', 2006. S. 37–51.
- Abul'khanova K. A. Problema individual'nosti v psikhologii. Psikhologiya individual'nosti : Novyye modeli i kontseptsii / pod red. Ye. B. Starovoytenko, V. D. Shadrikova. Moskva : NOU VPO MPSI, 2009. S. 14–63.
- Akademik V. A. Romenets' : tvorchist' i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. M'yasoyid ; vidp. red. L. O. Shatyрко. Kyiv : Lybid', 2016. 269 s.
- Aliyev SH., M'yasoyid P., Furman A. V. Vchynkova pryroda praktyky (filosofs'ko-psykhologichna interpretatsiya tvorchoho dialohu V. A. Romentsya iz M. M. Bakhtinym). Psikhohiyya i suspil'stvo. 2012. № 3. S. 6–23.
- Aliyev SH. G., M'yasoyid P. A. O postupkovoy prirode praktiki (v pereklychke V. A. Romentsya s M. M. Bakhtinym). URL : https://filosofia.ru/o_postupkovoy_prirode_praktiki/ (data publikatsiyi 10.01.2013, data zvertannya 20.07.2020).
- Allakhverdov V. M. Metodologicheskoye puteshestviye po okeanu bessoznatel'nogo k tainstvennomu ostrovu soznaniya. Sankt-Peterburg : Rech', 2003. 368 s.
- Allakhverdov V. M. Postanovka problem i formulirovka gipotez v psikhologicheskoy issledovanii. Psikhologicheskoye issledovaniya. 2020. T. 13. № 70. C. 4. URL : <http://psystudy.ru>
- Anan'yev B. G. Chelovek kak predmet poznaniya. Anan'yev B. G. Izbannyye psikhologicheskoye trudy : v 2 t. Moskva : Pedagogika, 1980. T. 1. S. 16–123.
- Asmolov A. G. Po tu storonu soznaniya : Metodologicheskoye problemy neklassicheskoy psikhologii. Moskva : Smysl, 2002. 480 s.
- Asmolov A. G. Psikhologiya lichnosti : kul'turno-istoricheskoye ponimaniye razvitiya cheloveka / 3-ye izd., ispr. i dop. Moskva : Smysl ; Akademiya, 2007. 528 s.
- Balin V. D. Vvedeniye v teoreticheskuyu psikhologiyu. Sankt-Peterburg : Izdatel'stvo Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, 2012. 201 s.
- Ball H. Do vyznachennya zasad ratsiuhumanistychnoho pidkhodu v metodolohiyi psikhologichnoyi nauky. Psikhohiyya i suspil'stvo. 2000. № 2. S. 74–90.
- Ball H. O. Aktual'ni problemy psikhologichnoyi epistemolohiyi. Mova i kul'tura. 2003. T. 2. Vyp. 6. S. 5–12.
- Ball G. A. Sistemnyye predstavleniya kak mediatory vzaimodeystviya yestestvennonauchnoy i gumanitarnoy traditsiy v chelovekovedenii. Razvitiye psikhologii v sisteme kompleksnogo chelovekoznaniiya / otv. red. A. L. Zhuravlev, V. A. Kol'tsova. Moskva : Institut psikhologii RAN, 2012. CH. 2. S. 27–29.
- Ball H. Teoretychna psikhohiyya yak tsaryna naukivosti i dukhovnosti (do vydannya ukrayins'koho perekladu knyhy Filipa Lersha "Struktura osoby"). Psikhohiyya i suspil'stvo. 2015. № 3. S. 72–79.
- Bakhtin M. M. K filosofii postupka. Bakhtin M. M. Sobr. soch. : v 7 t. Moskva : Russkiye slovari, 2003. T. 1. C. 7–68.
- Bakhtin M. M. K metodologii gumanitarnykh nauk. Bakhtin M. M. Sobr. soch. : v 7 t. Moskva : Russkiye slovari, 1997. T. 5. C. 159–206.
- Binsvanger L. Ekzistentsial'no-analiticheskaya shkola mysli. Ekzistentsial'naya psikhologiya / per. s angl. Moskva : Aprel' Press & EKSMO-Press, 2001. C. 308–332.
- Bratus' B. S. Problema cheloveka v psikhologii. Voprosy psikhologii. 1997. № 5. S. 3–19.
- Bratus' B. S. Russkaya, sovetskaya, postsovetskaya psikhologiya : Konspektivnoye izlozheniye. Moskva : Moskovskiy psikhologo-sotsial'nyy institut : Flinta, 2000. 88 s.
- Bruner Dzh. Torzhestvo raznoobraziya : Piazhe i Vygotskiy. Voprosy psikhologii. 2001. № 4. S. 3–13.
- Brushlinskiy A. V. Deyatel'nostnyy podkhod i psikhologicheskaya nauka. Voprosy filosofii. 2001. № 2. S. 89–95.
- Brushlinskiy A. V. Psikhologiya sub'yekta (stranitsy posledney knigi). Psikhologicheskyy zhurnal. 2003. T. 24. № 2. S. 7–14.
- Budilova Ye. A. Trudy po istorii psikhologii. Moskva : Nauka, 2009. 504 s.
- Vasilyuk F. Ye. Metodologicheskyy analiz v psikhologii. Moskva : MGPPGU, Smysl, 2003. 240 s.
- Vil'sh I. Metodologicheskoye trebovaniya k nauchnym teoriyam gumanitarnoy sfery. Metodologiya i istoriya psikhologii. 2018. Vyp. 4. S. 101–110. Doi: 10.7868/S1819265318040106
- Vygotskiy L. S. Istoricheskyy smysl psikhologicheskogo krizisa. Metodologicheskoye issledovaniye. Vygotskiy L. S. Sobr. soch. : v 6 t. Moskva : Pedagogika, 1982a. T. 1. C. 291–436.
- Vygotskiy L. S. Problema soznaniya. Vygotskiy L. S. Sobr. soch. : v 6 t. Moskva : Pedagogika, 1982b. T. 1. C. 156–167.
- Vygotskiy L. S. Istoriya razvitiya vysshikh psikhicheskikh funktsiy. Vygotskiy L. S. Sobr. soch. : v 6 t. Moskva : Pedagogika, 1983. T. 3. C. 5–328.
- Garai L., Kechke M. Yeshche odin krizis v psikhologii! Vozmozhnaya prichina shumnogo uspekha idey L.S. Vygotskogo. Voprosy filosofii. 1997. № 4. S. 86–97.
- Garber I. Ye. Metapsikhologicheskyy podkhod k integratsii psikhologii. Teoriya i metodologiya psikhologii : Postneklassicheskaya perspektiva / otv. red. A. L. Zhuravlev, A. V. Yurevich. Moskva : Institut psikhologii RAN, 2007. S. 484–503.
- Gusel'tseva M. S. Kul'turnaya psikhologiya : Metodologiya, istoriya, perspektivy. Moskva : Prometey, 2007. 290 s.
- Gusel'tseva M. S. Ponyatiye progressa i modeli razvitiya psikhologicheskoy nauki. Progress psikhologii : kriterii i priznaki / pod red. A. L. Zhuravleva, T. D. Martsinkovskoy, A. V. Yurevicha. Moskva : Institut psikhologii RAN, 2009. S. 13–31.
- Gusel'tseva M. S. Antropologicheskaya optika v psikhologii i gumanitaristike. Voprosy psikhologii. 2012. № 5. S. 3–18.
- Gusel'tseva M. S. Evolyutsiya psikhologicheskogo znaniya v smene tipov ratsional'nosti (istoriko-metodologicheskoye issledovaniye). Moskva : Akropol', 2013. 367 s.
- Gusel'tseva M. S. Psikhologiya povsednevnosti : metodologiya, istoriya, perspektivy. Psikhologicheskoye issledovaniya. 2017. T. 10. № 51. 12. <http://psystudy.ru>

- Zhdan A. N. Kritika ponyatiya progressa. Progress psikhologii : kriterii i priznaki / pod red. A. L. Zhuravleva, T. D. Martsinkovskoy, A. V. Yurevicha. Moskva : Institut psikhologii RAN, 2009. S. 144–150.
- Il'yenkov E. V. Dialektika ideal'nogo. Il'yenkov E. V. Filosofiya i kul'tura. Moskva : Politizdat, 1991. S. 229–270.
- Yolon P. Piznannya. Filosofskyy entsyklopedychnyy slovnyk / hol. red. V. I. Shynkaruk. Kyiv : Abrys, 2002. S. 479–480.
- Kleyn L. S. Istoriya antropologicheskikh ucheniy. Sankt-Peterburg : Izd-vo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2014. 744 s.
- Kononovych T., M'yasoyid P. Ekonomichna povedinka i protses pryynyattya rishennya : Single case study. Psykholohiya i suspil'stvo. 2019. № 2. S. 115–138.
- Kononovich T. A., Myasoyed P. A. Teoriya perspektiv v protsessakh prinyatiya resheniya : analiz s pomoshch'yu Single Case Study. Psikhologicheskiye issledovaniya. 2020. T. 13. № 70. S. 2. URL : <http://psystudy.ru>
- Kornilova T. V., Smirnov S. D. Metodologicheskiye osnovy psikhologii. Sankt-Peterburg : Piter, 2006. 320 s.
- Kun T. Struktura nauchnykh revolyutsiy / per. s angl., 2-ye izd. Moskva : Progress, 1975. 288 s.
- Leybin V. M. "Tolkovaniye snovideniy" kak psikhobiografiya Z. Freyda. Voprosy psikhologii. 2000. № 5. S. 99–111.
- Lektorskiy V. A. Sub'yekt. Ob'yekt. Poznaniye. Moskva : Nauka, 1980. 358 s.
- Lektorskiy V. A. O klassicheskoy i neklassicheskoy epistemologii. Na puti k neklassicheskoy epistemologii / otv. red. V. A. Lektorskiy. Moskva : IFRAN, 2009. S. 7–24.
- Leont'yev A. A. L. S. Vygotskiy. Moskva : Prosveshcheniye, 1990. 158 s.
- Leont'yev A. N. Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost'. Leont'yev A. N. Izbr. psikhol. proizv. : v 2 t. Moskva : Pedagogika, 1983. T. 2. C. 94–231.
- Leont'yev A. N. K psikhologii obraza. Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 14. Psikhologiya. 1986. № 3. S. 72–76.
- Leont'yev A. N. O knige S. L. Rubinshteyna "Osnovy obshchey psikhologii". Materialy k diskussii. Leont'yev A. N. Filosofiya i psikhologiya. Iz nauchnogo naslediya / pod red. A. A. Leont'yeva, D. A. Leont'yeva. Moskva : Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1994. S. 226–228.
- Leont'yev A. N. Ucheniye o srede v pedagogicheskikh rabotakh L. S. Vygotskogo (kriticheskoye issledovaniye). Voprosy psikhologii. 1998. № 1. S. 108–124.
- Leont'yev D. A. Chto dayet psikhologii ponyatiye sub'yekta : sub'yektnost' kak izmereniye lichnosti. Epistemologiya i filosofiya nauki. 2010. T. XXV. № 3. S. 136–153.
- Loginova N. A. Problema cheloveka v sovremennoy rossiyskoy psikhologii. Institut psikhologii Rossiyskoy akademii nauk. Chelovek i mir. 2017. T. 1. № 1. S. 81–110.
- Lomov B. F. Metodologicheskiye i teoreticheskiye problemy psikhologii. Moskva : Nauka, 1984. 444 s.
- Mazilov V. A. Metodologiya psikhologicheskoy nauki : Istoriya i sovremennost'. Yaroslavl' : RIO YAGU, 2017. 419 s.
- Mamardashvili M. K. Klassicheskiy i neklassicheskiy idealy ratsional'nosti / 2-ye izd., ispr. Moskva : Labirint, 1994. 90 c.
- Maslou A. Psikhologiya bytiya / per. s angl. Moskva : Refl-buk; Kiyev : Vakler, 1997. 304 s.
- Medintsev V. A. Metodologicheskiye sostavlyayushchiye integratsii psikhologicheskogo znaniya. Yaroslavskiy pedagogicheskiy vestnik. 2020. № 1 (112). S. 115–131. DOI : 10.20323/1813-145KH-2020-1-112-115-130
- Mky R. Otkrytiye bytiya. Ocherki ekzistentsial'noy psikhologii. Moskva : Institut obshchegumanitarnykh issledovaniy, 2004. 192 s.
- M'yasoyid P. A. Zahal'na psykholohiya : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola, 1998 (5-e vyd. – 2006 r.). 487 s.
- Myasoyed P. A. Antropologicheskiy printsip i problemy psikhologii razvitiya. Voprosy psikhologii. 2000. № 5. S. 122–125.
- M'yasoyid P. Psykhohenetychna problema i monistychnyy pryntsyp u psykholohiyi rozvytku. Psykholohiya i suspil'stvo. 2003. № 3. S. 17–77.
- Myasoyed P. A. Teorii v psikhologii razvitiya. Voprosy psikhologii. 2004. № 5. S. 141–144.
- M'yasoyid P. Nauka i praktyka u roboti psykholoha. Psykholohiya i suspil'stvo. 2004. № 3. S. 5–74.
- M'yasoyid P. "Paralelohram" Oleksiya Leont'yeva ta osnovna problema psykholohiyi. Psykholohiya i suspil'stvo. 2006. № 1. S. 53–95.
- M'yasoyid P. Serhiy Rubinshteyn : zhyttya vyskhidnoyu. Psykholohiya i suspil'stvo. 2009a. № 2. S. 7–36.
- M'yasoyid P. Metateoretychnyy analiz u psykholohiyi. Psykholohiya i suspil'stvo. 2009b. № 4. S. 54–82.
- M'yasoyid P. A. Kurs zahal'noyi psykholohiyi : pidruch. / u 2 t. Kyiv : Alerta, 2011a. T. 1. 496 s.
- M'yasoyid P. A. Pidruchnyk iz psykholohiyi i psykholohichne piznannya. Pedahohika i psykholohiya. 2011b. № 2. S. 135–143.
- M'yasoyid P. A. Volodymyr Romenets' : vid psykholohiyi tvorchosti do tvorchosti u psykholohiyi. Psykholohiya vchynku : Shlyakhamy tvorchosti V. A. Romentsya : zb. st. / uporyad. P. A. M'yasoyid ; vidp. red. A. V. Furman. Kyiv : Lybid', 2012. S. 139–174.
- M'yasoyid P. A. Kurs zahal'noyi psykholohiyi : pidruch. / u 2 t. Kyiv : Alerta, 2013. T. 2. 758 s.
- Myasoyed P. A. Tvorcheskoye naslediyе V. A. Romentsya v istoriko-psikhologicheskomy znaniy. Psikhologicheskiy zhurnal. 2013a. № 3. T. 34. S. 51–59.
- Myasoyed P. A. Tvorchestvo V. A. Romentsya i rossiyskaya psikhologicheskaya mysl'. Voprosy psikhologii. 2013b. № 1. S. 106–115.
- Myasoyed P. A. Kategoriya praktiki i metodologiya psikhologii. Voprosy psikhologii. 2015a. № 3. S. 106–115.
- Myasoyed P. A. Plyuralizm i monizm v metodologii psikhologii. Metodologiya sovremennoy psikhologii. 2015b. Vyp. 5. S. 146–159.
- M'yasoyid P. Psykholohichne piznannya yak predmet istorichnoho metateoretychnoho analizu. Systema suchasnykh metodolohiy : khrestomatiya v chotyrokh tomakh / uporyad., vidp. red., perekl. A. V. Furman. Ternopil' : TNEU, 2015. T. 3. S. 189–208.
- M'yasoyid P. A. Psykholohichne piznannya : istoriya, lohika, psykholohiya. Kyiv : Lybid', 2016a. 560 s.
- M'yasoyid P. Tvorchist' V. A. Romentsya i problema lyudyny v psykholohiyi. Akademik V. A. Romenets' : tvorchist' i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. M'yasoyid ; vidp. red. L. O. Shatyрко. Kyiv : Lybid', 2016b. S. 126–145.
- Myasoyed P. A. Romenets Vladymyr Andreevych : dannye byohrafyy. Ystoryya rossiyskoy psykholohyy v lytsakh : Daydzhest. 2016, № 5. S. 51–75.
- M'yasoyid P. Psykholohiya ta epistemolohiya (pam'yati H. O. Balla). Psykholohiya i suspil'stvo. 2017. № 2. S. 56–73.

- M'yasoyid P. A. Sub'yektnyy pidkhdid u psykholohiyi i lyudyna yak predmet piznannya (pam'yati V. A. Romentsya). *Filosofs'ki problemy humanitarnykh nauk*. 2018. № 2. S. 41–44.
- Myasoyed P. A. Sovetskaya i postsovetskaya psikhologiya : problema preyemstvennosti. *Voprosy psikhologii*. 2018a. № 4. S. 128–139.
- Myasoyed P. A. Protivostoyaniye dvukh shkol marksistskoy psikhologii i problema prirody psikhicheskogo. *Konferentsium ASOU*. Moskva : ASOU, 2018b. S. 475–490.
- Myasoyed P. A. Chelovek v teorii poznaniya i psikhologicheskoye poznaniye cheloveka (k voprosu o sootnoshenii epistemologii i psikhologii). *Metodologiya i istoriya psikhologii*. 2018v. Vyp. 3. S. 105–126. DOI : [10.7868/S181926531803007X](https://doi.org/10.7868/S181926531803007X)
- M'yasoyid P. Prynysyp istoryzmu i myslennya u psykholohiyi. *Psykholohiya i suspil'stvo*. 2019. № 3-4. S. 38–72. DOI : <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.038>
- Myasoyed P. A. K sodержatel'nomu opredeleniyu ponyatiya "integratsiya psikhologii". *Integratsiya v psikhologii : teoriya, metodologiya, praktika : materialy III Natsional'noy nauchno-prakticheskoy konferentsii s mezhdunarodnym uchastiyem / pod red. V. A. Mazilova*. Yaroslavl' : RIO YAGPU, 2020. S. 70–75.
- M'yasoyid P. A., Shatyрко L. O. Naukova biografiya V. A. Romentsya. *Akademik V. A. Romenets' : tvorchist' i pratsi : zb. st. / uklad. P. A. M'yasoyid ; vidp. red. L. O. Shatyрко*. Kyiv : Lybid', 2016. S. 17–34.
- Naumenko L. K. Chelovek v kreativnoy vselennoy ("antropnyy printsip"). *Al'ternativy*. 2011. № 3. URL : <http://www.intelros.ru/readroom/alternativi/alternativy-3-2011/11457-chelovek-v-kreativnoj-vselennoj-antropnyj-princip.html> (data zvertannya 22.06.2020 r.)
- Ollport G. V. Gorech' i sladost' plodov eklektizma. *Ollport G. V. Lichnost' v psikhologii : per. s angl. Moskva : KSP+ ; SPb. : Yuventa, 1998. S. 15–44.*
- Ollport G. V. Obshcheye i unikal'noye v psikhologii. *Ollport G. V. Lichnost' v psikhologii : per. s angl. Moskva : KSP+ ; SPb. : Yuventa, 1998. S. 72–87.*
- Olport G. Kakiye yedynitsy nam ispol'zovat'? *Olport G. Stanovleniye lichnosti. Izbrannyye trudy : per. s angl. Moskva : Smysl, 2002. S. 46–61.*
- Patyayeva Ye. YU. Klassicheskoye, neklassicheskoye i postneklassicheskoye znaniye v sovremennoy psikhologii. *Psikhologicheskoye znaniye : Sovremennoye sostoyaniye i perspektivy razvitiya / pod red. A. L. Zhuravleva, A. V. Yurevicha*. Moskva : Institut psikhologii RAN, 2018. S. 160–193.
- Pervin L., Dzhon O. *Psikhologiya lichnosti : teoriya i issledovaniya / per. s angl. Moskva : Aspekt-Press, 2001. 607 s.*
- Petrovskiy A. V., Yaroshevskiy M. G. *Istoriya i teoriya psikhologii : v 2 t. Rostov n/Donu : "Feniks", 1996. T. 1. 416 s.*
- Petrovskiy A. V., Yaroshevskiy M. G. *Teoreticheskaya psikhologiya : ucheb. posob. Moskva : Akademiya, 2003. 496 s.*
- Petrovskiy A., Petrovskiy V. *Kategorial'nyy stroy psikhologii segodnya. Razvitiye lichnosti*. 2014. № 2. S. 92–124.
- Petrovskiy V. A. *Ocherk teorii svobodnoy prichinnosti. Psikhologiya s chelovecheskim litsom: gumanisticheskaya perspektiva v postsovetskoy psikhologii / pod red. D. A. Leont'yeva, V. G. Shchur*. Moskva : Smysl, 1997. S. 124–144.
- Piazhe ZH. *Kharakter ob'yasneniya v psikhologii i psikhofiziologicheskiiy parallelizm. Eksperimental'naya psikhologiya / per. s fr., red.-sost. P. Fress, ZH. Piazhe*. Moskva : Progress, 1966. Vyp. I-II. S. 157–194.
- Piazhe ZH. *Psikhologiya intellekta. Piazhe ZH. Izbrannyye psikhologicheskkiye trudy / per. s fr. Moskva : Prosveshcheniye, 1969. S. 55–231.*
- Piazhe ZH. *Geneticheskaya epistemologiya. Voprosy filosofii*. 1994. № 5. S. 54–63.
- Piskun V. M. *Metapsikhologiya ta n'n' paraloghizmi. Osnovi psikhologhni' : pndruch. / za zag. red. O. V. Kirichuka, V. A. Romentsya. Kih'v : Libid', 1995. S. 132–158.*
- Popper K. *Logika i rost nauchnogo poznaniya. Izbr. rab. / per. s angl. Moskva : Progress, 1983. 605 s.*
- Prigozhin I. *Filosofiya nestabil'nosti. Voprosy filosofii*. 1991. № 6. S. 46–57.
- Puzrey A. A. : vystupleniye za Kruglym stolom "Psikhologiya i novyye idealy nauchnosti". *Voprosy filosofii*. 1993. № 5. S. 26–40.
- Pyatigorskiy A. *Filosofiya i psikhologiya : lektsiya*. URL : <https://ametalkova.ru/filosofija-i-psihologija-aleksandra-pyatigorskogo> (data publ'katsii 2006 r., data zvertannya 24.04.2020).
- Roys Dzh. R. *Epistemologiya psikhologicheskaya. Korsini R., Auerbakh A. Psikhologicheskaya entsiklopediya. Sankt-Peterburg : Piter, 2006. S. 1788.*
- Romenets' V. A. *Vchynok i problema determinizmu u vitchyznanyiy psykholohiyi. Z istoriyi fi-losofs'koyi dumky na Ukrayini. Kyiv : Naukova dumka, 1965. S. 104–118.*
- Romenets' V. A. *Psykholohiya tvorchosti : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola, 1971. 247 s.*
- Romenets' V. A. *Analiz tvorchoho protsesu. Filosofs'ka dumka*. 1972. № 1. S. 52–62.
- Romenets' V. A. *Istoriya psykholohiyi : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola. Holovne vydavnytstvo, 1978. 439 s.*
- Romenets' V. A. *Istoriya psykholohiyi Starodavn'oho svitu i serednikh vikiv : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola. Holovne vydavnytstvo, 1983. 416 s.*
- Romenets' V. A. *Istoriya psykholohiyi epokhy Vidrozhennya : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola. Holovne vydavnytstvo, 1988. 408 s.*
- Romenets' V. A. *Zhizn' i smert' v nauchnom i religioznom istolkovanii. Kiyev : Zdorov'ya, 1989. 192 s.*
- Romenets' V. A. *Istoriya psykholohiyi XVII stolittya : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola, 1990. 568 s.*
- Romenets' V. A. *Istoriya psykholohiyi epokhy Prosvitnytstva : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola, 1993. 568 s.*
- Romenets' V. A. *Postannya kanonichnoyi psykholohiyi : pislyamova. Osnovy psykholohiyi : pidruch. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsya. Kyiv : Lybid', 1995a. S. 605–621.*
- Romenets' V. A. *Istoriya psykholohiyi XIX – pochatku XX stolittya : navch. posib. Kyiv : Vyshcha shkola, 1995b. 614 s.*
- Romenets' V. A., Manokha I. P. *Istoriya psykholohiyi XX stolittya : navch. posib. Kyiv : Lybid', 1998. 989 s.*
- Rubinshteyn, S. L. *Problema sposobnostey i voprosy psikhologicheskoy teorii. Rubinshteyn S. L. Problemy obshchey psikhologii. Moskva : Pedagogika, 1973. S. 220–235.*
- Rubinshteyn S. L. *Osnovy obshchey psikhologii : v 2 t. Moskva : Pedagogika, 1989. T. 1. 320 s. T. 2 328 s.*
- Rubinshteyn S. L. *Bytiye i soznaniye. Rubinshteyn S. L.*

- Bytiye i soznaniye. Chelovek i mir. Sankt-Peterburg : Piter, 2003a. S. 43–280.
- Rubinshteyn S. L. Chelovek i mir. Rubinshteyn S. L. Bytiye i soznaniye. Chelovek i mir. Sankt-Peterburg : Piter, 2003b. S. 281–426.
- Slobodchikov V. I. O lichnostnom, vne- i okololichnostnom sposobakh bytiya cheloveka. Lestvitsa polnoty obrazovaniya chelovek. Opyt nauchnoy diskussii / red. i sost. A. A. Ostapenko. Moskva : NII shkol'nykh tekhnologiy, 2019. S. 160–173.
- Slobodchikov V. I., Isayev Ye. I. Osnovy psikhologicheskoy antropologii. Psikhologiya razvitiya cheloveka. Razvitiye sub'yektivnoy real'nosti v ontogeneze. Moskva : Shkol'naya pressa, 2000. 416 s.
- Sokolova Ye. Ye. K probleme metodologii postroyeniya obshchepsikhologicheskoy teorii v shkole A. N. Leont'yeva. Metodologiya i istoriya psikhologii. 2007. T. 2. Vyp. 4. S. 163–178.
- Sokolova Ye. Ye. Problema postupka v trudakh V. A. Romentsya i A. N. Leont'yeva : sravnitel'nyy analiz. Psikhologiya vchynku : Shlyakhmy tvorchosti V. A. Romentsya / uporyad. P. A. M'yasoyid ; vidp. red. A. V. Furman. Kyiv : Lybid', 2012. S. 68–84.
- Stranitsy istorii : o tom, kak byl uvolen S. L. Rubinshteyn (iz arkhiva MGU). Voprosy psikhologii. 1989. № 4. S. 73–101. № 5. S. 56–63.
- Stepin V. S. Teoreticheskoye znaniye : Struktura, istoriya, evolyutsiya. Moskva : Progress – Traditsiya, 2000. 744 s.
- Stepin V. S. Vazhno, chtoby rabota ne prekrashchalas' : besedy. Voprosy filosofii. 2004. № 9. S. 16–71.
- Tatenko V. O. Sub'yektno-vchynkova paradyhma v suchasnyy psikhologii. Lyudyna. Sub'yekt. Vchynok : filosofsko-psykholohichni studiyi / za zah. red. V. O. Tatenka. Kyiv : Lybid', 2006. S. 316–358.
- Tatenko V. A. Problemy sub'yekta v sovremennoy psikhologii (ukrainskaya shkola). Filo-sofsko-psykholohicheskoye naslediyе S. L. Rubinshteyna / otv. red. K. A. Abul'khanova. Moskva : Institut psikhologii RAN, 2011. C. 371–387.
- Tatenko V. O., Romenets' V. A. Vchynok yak pryntsyp pobudovy teorii ta istoriyi psikhologii. Osnovy psikhologii : pidruch. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsya. Kyiv : Lybid', 1995 (6-e vyd. – 2006 r.). C. 161–193.
- Tytarenko T. M. Psikhologiya osobystosti V. A. Romentsya u postmodernists'komu zvuchanni. "Ars vetus – Ars nova" : V. A. Romenets' / vidp. red. I. P. Manokha. Kyiv : Hnozy, 2001. C. 25–43.
- Tytarenko T. M. Zhyttyevyy svit osobystosti : U mezhkakh i za mezhamy budennosti. Kyiv : Lybid', 2003. 376 s.
- Tytarenko T. M. Sotsial'no-psykholohichni praktyky konstruyuvannya zhyttyevoho shlyakhu osobystosti. Psikhologiya zhyttyevorenniya osobystosti v suchasnomu sviti / za red. T. M. Tytarenko. Kyiv : Milenium, 2016. S. 13–55.
- Tkachenko O. M. Pryntsypy i katehoriyi psikhologii. Kyiv : Vyscha shkola, 1979. 198 s.
- Tkachenko O. M. Razvitiye kategorial'nogo stroya psikhologicheskoy nauki (printsypy i metodologicheskoye predposylki postroyeniya sovremennoy sistemy psikhologicheskikh znaniy) : avtoref. dis... dokt. psikhol. n. Kiyev-Moskva, 1982. 43 s.
- Tul'chinskiy G. L. Filosofiya postupka : samoopredele-niye lichnosti v sovremennom obshchestve. Sankt-Peterburg : Aleteya, 2020. 826 s.
- Ushakov D. V. Teoreticheskaya psikhologiya i printsip universal'nogo evolyutsionizma. Vestnik SPbGU. Ser. 16. Psikhologiya. Pedagogika. 2016. Vyp. 1. S. 25–34.
- Feyrerabend P. Protiv metoda. Ocherk anarkhistskoy teorii poznaniya / per. s angl. Moskva : AST; Khranitel', 2007. 413 s.
- Freydzer R., Feydimen D. Lichnost'. Teorii, eksperimenty, uprazhneniya / per. s angl., 6-ye mezhdunar. izd. Sankt Peterburg : Praym-Yevroznak, 2006. 704 s.
- Fuko M. Arkheologiya znaniya /per. s fr. Sankt-Peterburg : ITS "Gumanitarnaya akademiya", Universitetskaya kniga, 2004. 416 s.
- Furman A. V. Metodolohiya yak sfera nauky, myslediyal'nosti, metodolohuvannya. Metodolohiya i psikhologiya humanitarnoho piznannya. Do 25-richchya naukovo-y shkoly profesora A. V. Furmana / kolektyvna monohrafiya. Ternopil' : TNEU, 2019a. S. 6–235.
- Furman A. V. Metodolohichne obgruntuvannya predmetnoho polya teoretychnoy psikhologii. Psikhologiya i suspil'stvo. 2019b. № 3-4. S. 5–37. DOI : <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.005>
- Furman A. V. Metateoretychna rekonstruktsiya predmetnoho polya kanonichnoy psikhologii. Psikhologiya osobystosti. 2019v. № 1. S. 5–20.
- Khoroshilov D. A. Arkheologiya povsednevnosti i sotsial'noye poznane. Psikhologicheskoye issledovaniya. 2017. T. 10. № 54. S. 6. URL : <http://psystudy.ru>
- Khyell L., Zigler D. Teorii lichnosti. Osnovnyye polozheniya, issledovaniya i primeniya / per. s angl. Sankt Peterburg : Piter, 1997. 608 s.
- Shrahina L. I. Problemy sotsial'no-psykholohichnykh nauk v konteksti teorii rozvytku shtuchnykh system. Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. 2018. T. 1, vyp. 1. S. 227–233.
- Yurevich A. V. Psikhologiya i metodologiya. Moskva : Institut psikhologii RAN, 2005. 312 c.
- Yurevich A. V. Vmesto vvedeniya : Sostav struktura i psikhologicheskogo znaniya. Psikhologicheskoye znaniye: Sovremennoye sostoyaniye i perspektivy razvitiya / pod red. A. L. Zhuravleva, A. V. Yurevicha. Moskva : Institut psikhologii RAN, 2018. S. 9–34.
- Yanchuk V. A. Kul'turno-dialogicheskaya metaperspektiva integratsii psikhologii v usloviyakh neopredelennosti i konstruktivistskogo mnogoobraziya. Metodologiya i istoriya psikhologii. 2018a. Vyp. 1. S. 124–154.
- Yanchuk V. A. Sotsiokul'turno-interdeterministskaya dialogicheskaya perspektiva pozitsionirovaniya v psikhologicheskoy mnogoobrazii. Psikhologicheskoye znaniye : Sovremennoye sostoyaniye i perspektivy razvitiya / pod red. A. L. Zhuravleva, A. V. Yurevicha. Moskva : Institut psikhologii RAN, 2018b. S. 385–406.
- Yaroshevskiy M. G. Istoriya psikhologii / 3-ye izd., pererab. Moskva : Mysl', 1985. 575 s.
- Yaroshevskiy M. S. L. S. Vygotskiy : v poiskakh novoy psikhologii. Sankt-Peterburg : Izdatel'stvo mezhdunarodnogo fonda istorii nauki, 1993. 301 s.
- Yaroshevskiy M. G. Istoricheskaya psikhologiya nauki. Sankt-Peterburg : Mezhdunarodnyy fond istorii nauki, 1995. 352 s.
- Boring E. G. A history of experimental psychology / 2d ed. New York : Appleton-Century-Crofts, 1950. 775 p.
- Buss D. M. Evolutionary psychology : A new paradigm for psychological science. Psychological Inquiry. 1995. V. 6. Is. 1. P. 1–30. Doi : 10.1207/s15327965pli0601_1

АНОТАЦІЯ

Duntley J. D., Buss D. M. Evolutionary psychology is a metatheory for psychology. *Psychological Inquiry*. 2008. V. 19. Is. 1. Pp. 30–34. DOI : 10.1080/10478400701774105

Edwards M. Organizational transformation for sustainability : An integral metatheory. New York : Routledge, 2010. 275 p.

Hao-Sheng Y., Stam H. J. What is a good theory? A perspective from theoretical psychology. *Acta Psychologica Sinica*. 2013. V. 44, N. 1. Pp. 133–137. DOI : 10.3724/SP.J.1041.2012.00133

Healy P. Toward an integrative, pluralistic psychology : On the hermeneutic-dialogical conditions of the possibility for overcoming fragmentation. *New Ideas in Psychology*, 2012. V. 30. N. 3. Pp. 271–280. DOI : 10.1016/j.newideapsych.2011.12.005

Henriques G. The tree of knowledge system and the theoretical unification of psychology. *Review of general psychology*. 2003. June 1. Pp. 150–182. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.7.2.150>

Hughes B. M. *Psychology in crisis*. Red Globe Press. 2018. 200 p.

Kononovych T., Myasoid P. Prospect theory and individual style of economic decision-making. *Problems of Psychology in the 21st Century*. 2020. V. 14. N. 1. Pp. 54–63. DOI : 10.33225/ppc/20.14.54

Lincoln Y. S., Lynham S. A. Criteria for assessing theory in human resource development from an interpretive perspective. *Human Resource Development International*. 2011. V. 14, Is.1. Pp. 3–22. DOI : 10.1080/13678868.2011.542895

Mammen J. The permanent crisis in psychology. Mammen J. A new logical foundation for psychology. Springer, 2017. Pp. 13–27. DOI : 10.1007/978-3-319-67783-5_3

Maslow A. *The psychology of science: A reconnaissance*. New York : Harper & Row, 1966. 168 p.

Petrovsky A. V., Petrovsky V. A. The categorical system of psychology. An experience of constructing a theory of theories in psychology. *Journal of the Higher School of Economics*. 2018. V. 15. N. 4. Pp. 626–644. DOI : 10.17323/1813-8918-2018-4-626-644

Surmava A. Spinoza in the science of object-oriented activity. *Mind, Culture, and Activity*. 2018. 25:4. Pp. 365–377. DOI : 10.1080/10749039.2018.1533981

Teo T. Theoretical psychology : A critical-philosophical outline of core issues. *Handbook of critical psychology / ed. I. Parker*. New York : Routledge, 2015. Pp. 117–126.

Teo T. From psychological science to the psychological humanities : Building a general theory of subjectivity. *Review of General Psychology*. 2017. V. 21. N. 4. P. 281–291. DOI : 10.1037/gpr0000132

Teo T. *Outline of theoretical psychology : Critical investigations*. London : Palgrave Macmillan, 2018. 316 p.

Thomae H. The nomothetic-idiographic issue : Some roots and recent trends. *International Journal of Group Tensions*. 1999. № 28. Pp. 187–215. <https://doi.org/10.1023/A:1021891506378>

Thomas R. M. *Comparing theories of child development / 6nd ed*. Belmont, CA : Wadsworth, 2005. 558 p.

Watanabe T. Metascientific foundations for pluralism in psychology. *New Ideas in Psychology*. 2010. V. 2. N. 28. Pp. 253–262. DOI : 10.1016/j.newideapsych.2009.09.019

Welwood J. Self-knowledge as the basis for an integrative psychology. *The Journal of Transpersonal Psychology*. 1979. V. 11. N. 1. Pp. 23–40.

М'ясоїд Петро Андрійович.

Теорія в історичному поступі психологічного пізнання.

У статті аналізується співвідношення теорії й історії психології на підґрунті концепції, що складається в процесі досліджень творчості видатного українського вченого В.А. Роменця. Згідно з концепцією, психологічне пізнання – історико-логіко-психологічний процес, що здійснюється на епістемологічному підґрунті й пролягає від дуалізму до монізму; етапами процесу є способи вирішення основної проблеми психології, котра фіксує необхідність схарактеризувати психічне як суб'єктивне з огляду на об'єктивне; закономірності процесу висвітлює мислення автора теорії психічного під час вирішення цієї проблеми. Критично оцінюється стан теоретичної психології, остання розуміється як позначений теоріями психічного поступ психологічного пізнання. На прикладі творчого діалогу В. А. Роменця з попередниками показується, що теорія є свідченням нерересичного місця автора у цьому процесі. Пошуки місця людини у пізнанні завершуються оголошенням людини суб'єктом пізнання, органом самопізнання світу, здатною досягти об'єкт у межах свого мислення. В епістемології це субстанціалізм, процесуалізм; принципу спостереження протистоять принцип причетності; місце людини у пізнанні характеризується або дуалістично, або моністично. Ідея тотожності мислення і буття означає, що умовою пізнання є збіг способу осмислення об'єкта зі способом його існування. Філософія науки принцип причетності або заперечує, або утверджує, те ж саме відбувається у психології науки. Суб'єктоцентризм в епістемології відтворюється у психології протиставленням суб'єктивного об'єктивному, подолання цього протиставлення породжує моністичні теорії як в епістемології, так і в психології. У психології це основна проблема, гостроти їй надає коло пізнання, в яке потрапляє психолог, коли, послугуючись власним психічним, досліджує природу психічного. Проблема – джерело психологічного пізнання, коло – свідчення безпосередньої присутності психолога у цьому процесі. Психологи-марксистично вирішують проблему, оперуючи категорією практики. Вирішення наштковуються на труднощі, нові ідеї поглиблюють зміст категорії практики й відкривають можливість нових розв'язків цієї проблеми. Психологи пострадянської доби категорією практики не мислять й, на протипагу діяльнісному, утверджують суб'єктивний підхід. З епістемологічної точки зору, це – суб'єктоцентризм, з історико-психологічної – крок у зворотному напрямку. За В. А. Роменцем, наріжним способом практики є *вчинок* як суперечлива взаємодія суб'єктивного та об'єктивного, що закарбовується в історії людського самопізнання. Динаміка складових учинку висвітлює історичний та онтогенетичний шлях людини, сутність і призначення психічного, історичні рівні психологічних знань. У творчості вченого психологія виходить на постнекласичний рівень розвитку. Для класичної психології суб'єктивне та об'єктивне є несумірними сутностями, для некласичної – сторонами реальності, для постнекласичної – сторонами людського способу буття. Основна проблема психології долається принципово по-різному, що висвітлює шлях психології від дуалізму до дедалі змістовнішого монізму. Аналіз творчості В. А. Роменця

показує: у поступі мислення психолога виражається історичний поступ психології, що відбувається, коли спосіб мислення збігається зі способом буття психічного. Ілюструється ідея тотожності мислення і буття, котра логічно завершує пошуки місця людини у пізнанні в епістемології. Властиве поясненню природи психічного коло пізнання розширюється до меж існування психічного й на перешкоді моністичного вирішення основної проблеми психології вже не стоїть. В. А. Роменець створює теорію способу буття людини на історичному й онтогенетичному фундаменті, на часі – схарактеризувати спосіб буття людини на індивідуальному рівні на підґрунті категорії буття у предметно-практичному наповненні її змісту, зреалізувати таким чином антропологічний підхід у психології й подолати існуючий розрив між теоретичною та практичною гілками цієї науки.

Ключові слова: психологічне пізнання, теоретична психологія, мислення, монізм, епістемологія, основна проблема психології, теорія психічного, принцип причетності, категорія буття, постнекласична психологія, антропологічний підхід, В. А. Роменець.

ANNOTATION

Myasoid Petro.

Theory in the historical progress of psychological cognition.

The article analyzes the correlation between the theory and history of psychology on the basis of a concept, which is formed in the process of researching the work of the outstanding Ukrainian scientist V. A. Romenets. According to the concept, psychological cognition is a historical-logical-psychological process that is carried out on an epistemological basis and runs from dualism to monism; stages of the process are ways to solve the main problem of psychology, which fixes the need to characterize the mental as subjective in view of the objective; patterns of the process illuminates the thinking of the author of the theory of mind in solving this problem. The state of theoretical psychology is critically assessed, the latter is understood as marked by the theory of mind progress of psychological cognition. The example of V. A. Romenets' creative dialogue with his predecessors shows that the theory is evidence of the author's extraordinary place in this process. The search for the place of man in cognition ends with the proclamation of man as a subject of cognition, a body of self-knowledge of the world, capable of comprehending an object within the limits of its thinking. In epistemology, it is substantialism, proceduralism; the principle of observation is opposed by the principle of involvement; man's place in cognition is characterized either dualistically or monistically. The idea of the identity of thought and being means that the condition of cognition is the coincidence of the way of understanding an object with the way of its existence. The philosophy of science either denies or affirms the principle of involvement, the same thing happens in the psychology of science. Subjectocentrism in epistemology is echoed in psychology by the opposition of the subjective to the objective, overcoming this opposition generates monistic theories in both

epistemology and psychology. In psychology, this is the main problem; it is accentuated by the circle of cognition that the psychologist enters into when, using his own psychic, he explores the nature of the psychic. The problem – a source of psychological knowledge, the circle – evidence of the direct presence of a psychologist in this process. Marxist psychologists solve the problem monistically, in terms of the category of practice. Solutions encounter difficulties, ideas deepen the content of the category of practice and open the possibility of new solutions to this problem. Psychologists of the post-Soviet era do not think as a category of practice and, in contrast to the activity-based, assert the subjective approach. From an epistemological point of view, this is subject-centrism, and from a historical and psychological point of view, it is a step in the opposite direction. According to V. A. Romenets, the main way of practice is the act as a contradictory interaction of subjective and objective, which is engraved in the history of human self-knowledge. The dynamics of the components of the act highlights the historical and ontogenetic path of man, the essence and purpose of mental, historical levels of psychological knowledge. In the work of the scientist, psychology reaches a post-classical level of development. For classical psychology, the subjective and the objective are disproportionate entities, for non-classical – the sides of reality, for post-non-classical – the side of the human way of life. The main problem of psychology is solved in fundamentally different ways; the solutions illuminate the path of psychology from dualism to increasingly meaningful monism. Analysis of the work of V. A. Romenets shows that the progress of thinking of the psychologist expresses the historical progress of psychology, which occurs when the way of thinking coincides with the way of being mental. The idea of the identity of thinking and being is illustrated, which logically completes the search for the place of man in cognition in epistemology. The inherent explanation of the nature of the mental circle of cognition expands to the limits of the existence of the mental, and the monistic solution to the basic problem of psychology no longer stands in the way. V. A. Romenets creates a theory of the way of human existence at the historical and ontogenetic level, it is actual to characterize the way of human existence at the individual level on the basis of category of being in the subject-practical content, to implement the anthropological approach in psychology and overcome the gap between theoretical and practical branches of this science.

Key words: *psychological cognition, theoretical psychology, thinking, monism, epistemology, main problem of psychology, theory of mind, principle of involvement, category of being, post-classical psychology, anthropological approach, V. A. Romenets.*

Рецензенти:

д. психол. н., проф. Гусельцева М.С.,
д. психол. н., проф. Фурман А.В.

Надійшла до редакції 10.10.2020.

Підписана до друку 28.10.2020.

Бібліографічний опис для цитування:

М'ясоїд П.А. Теорія в історичному поступі психологічного пізнання. Психологія і суспільство. 2021. №1. С. 36–65. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.036>